

St. Sperantsas (1888-1962). The Academician, the Poet, the man

J. Vrotsos¹, A. Tsami²

Stelios Sperantsas was a very characteristic personality in the field of the Greek Dentistry. He was actually – the first – Professor of Orthodontics in the Dental School as the School of Dentistry was named back then. Before his training in Dentistry and Orthodontics, he was a prominent Radiologist, highly involved in the effort against tuberculosis. He served his country in all the wars between 1913 and 1922, being for this reason promoted three times and finally reached the rank of Major. Furthermore, he was highly decorated with Hellenic medals, as well as medals from the country's allies, including the Military Cross. From the moment he was appointed Professor of Orthodontics, he tried to install in the Dental School all the modern concepts of his specialty. He published an excellent Text-Book, titled "Orthodontics", receiving the best critics into the medical and Dental press, as well as from the Academy of Athens. He published almost 100 papers with medical, dental, orthodontic and biologic content, into the Greek and French language.

Besides his scientific work, St. Sperantsas has been a very prominent and well recognized poet. He published many poetic collections since he was a highschool student. Later on he published several books about theater for children, text-books for the elementary and high-school. Though it is really difficult to numerize his contribution in the area of literature, we believe that they are more than 100 publications. We must emphasize his contribution of the encyclopaedia of "pyrsos" and "helios", where he participated with more than 2.000 topics.

He died in 1962 after a long and painful disease, leaving his memory of a good scientist, a talented poet and above anything else, of a noble person and an exceptional Greek.

Key words: St. Sperantsas, History of Dentistry, History of the Dental School

Odontostomatological Progress 2019, 73 (2): 182-208

1. DDS, DrDent FICD
2. DDS, DrDent

Department of Periodontology, School of Dentistry, National and Kapodistrian University of Athens, 2 Thivon Str., Goudi, 115 27 Athens

Στέλιος Σπεράντσας (1888-1962). Ο Καθηγητής, ο Λογοτέχνης ο Άνθρωπος

I. Βρότσος¹, Α. Τσάμη²

Ο Στέλιος Σπεράντσας αποτελεί όλως ιδιαίτερη μορφή στον χώρο της Ελληνικής Οδοντιατρικής. Υπήρξε ο πρώτος ουσιαστικά Καθηγητής της Ορθοδοντικής στο τότε Οδοντιατρικό Σχολείο. Πριν σπουδάσει την Οδοντιατρική και την Ορθοδοντική, υπήρξε διακεκριμένος ιατρός-ακτινολόγος με μεγάλη δράση στον αντιφυματικό αγώνα. Υπηρετίσε την πατρίδα «εν πολέμω», φθάνοντας στον βαθμό του εφέδρου ταγματάρχη. Για την υπηρεσία του αυτή τιμήθηκε με σειρά παρασώμων και μεταλλίων, ελληνικών αλλά και συμμαχικών. Αφ' ης στιγμής εξελέγη Καθηγητής της Ορθοδοντικής, προσπάθησε να φέρει όλες τις σύγχρονες απόψεις τις οποίες είχε διδαχθεί στο Παρίσι. Συνέγραψε ένα εξαιρετο σύγγραμμα με τίτλο «Ορθοδοντική», το οποίο και έλαβε τις καλύτερες βιβλιοκρισίες και κριτικές, τόσο από τον Ιατρικό και Οδοντιατρικό Τύπο αλλά και από την Ακαδημία Αθηνών. Το επιστημονικό συγγραφικό του έργο περιλαμβάνει περίπου 100 δημοσιεύματα με περιεχόμενο ιατρικό, οδοντιατρικό, ορθοδοντικό, ανθρωπολογικό και βιολογικό στην ελληνική και στη γαλλική γλώσσα.

Πέραν όμως του επιστημονικού του έργου ο Στέλιος Σπεράντσας υπήρξε από νεαροτάτης ηλικίας λογοτέχνης με αναγνωρισμένη αξία. Συνέγραψε ποιήματα, παιδικό θέατρο, επιφυλλίδες, αναγνωστικά του σχολείου, βιβλία για τη μέση εκπαίδευση, κ.ά. Είναι πραγματικά δύσκολο να καταγραφούν όλα τα ιατρο-φιλολογικά και λογοτεχνικά του δημοσιεύματα. Με έναν πρόχειρο υπολογισμό ξεπερνούν τα 400. Αξιοσημείωτη είναι και η συμμετοχή του στις Εγκυκλοπαίδειες Πυρσού και Ηλίου, όπου υπολογίζεται ότι συμμετέσχε με 2.000 περίπου λήμματα, πολλά εκ των οποίων είναι ιδιαίτερος εκτενής. «Έφυγε» το 1962 ύστερα από επώδυνη νόσο, αφήνοντας πίσω του την ανάμνηση ενός καλού επιστήμονος, ενός ταλαντούχου λογοτέχνη και κυρίως ενός εννερού και εξαιρετού ανθρώπου.

Λέξεις ευρητηρίου: Στ. Σπεράντσας, Ιστορία Οδοντιατρικής, Ιστορία Οδοντιατρικού Σχολείου

Odontostomatological Progress 2019, 73 (2): 182-208

1. Καθηγητής, Διευθυντής Εργαστηρίου Περιοδοντολογίας ΕΚΠΑ
2. Καθηγήτρια Περιοδοντολογίας ΕΚΠΑ

Εργαστήριο Περιοδοντολογίας, Οδοντιατρική Σχολή Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, Θηβών 2, Γουδή, 115 27 Αθήνα

ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΑ

Ο Στέλιος Σπεράντσας* γεννήθηκε στη Σμύρνη το 1888. Από την πλευρά του πατέρα του η καταγωγή του ήταν από τη Σίφνο, ενώ της μητέρας του, το γένος Τριανταφύλλου, ήταν από τη Σμύρνη. Τα παιδικά του χρόνια δεν ήταν χωρίς προβλήματα, μιας και ο πατέρας του έφυγε και εγκατέλειψε την οικογένειά του. Η μητέρα του όμως αφοσιώθηκε όσο μπορούσε στην ανατροφή του παιδιού της και κατάφερε να δώσει στον νεαρό Στέλιο ό,τι εφόδιο χρειαζόταν προκειμένου να συνεχίσει τη ζωή του.

Φοίτησε στη φημισμένη Ευαγγελική Σχολή της Σμύρνης. Από τα μαθητικά του χρόνια εμφανίζεται στους λογοτεχνικούς κύκλους και αρχίζει να δημοσιογραφεί στις εφημερίδες Αμάλθεια και Νέα Σμύρνη, και ιδιαίτερα με την Αρμονία, την οποία εξέδιδε ο διακεκριμένος λόγιος Μ. Σεϊζάνης. Ήδη από το 1908 το Εθνικό Ημερολόγιο Σκόκου σε άρθρο του με τίτλο Φιλολογική κίνησις εν τω έξω Ελληνισμώ αναφέρεται «εις τον εκ Σμύρνης νεαρό ποιητή κ. Στέλ. Σπεράντζα και σπουδάζοντα την Ιατρική εν τω Εθνικώ Πανεπιστημίω...». Το 1901 βραβεύεται για τη σύνθεσή του «Ύμνος του Πανιωνίου» με το ψευδώνυμο «Αηλιώτης» (εικ.1). Απαιτηση του διαγωνισμού ήταν η γλώσσα να είναι αρχαϊζουσα. Επιτροπή ήταν οι Καθηγηταί της Φιλοσοφικής Γ. Μιστριώτης, Ν. Καζάζης και ο ποιητής Αριστομένης Προβελέγγιος. Όταν για τα 40 χρόνια του Πανιωνίου ξαναβραβεύθηκε, τη μελοποίηση του ύμνου ανέλαβε ο Γεράσιμος Λαυράγκας.

Για ένα σύντομο διάστημα διέκοψε τις

* Το όνομα είναι Σπεράντσας. Το Σπεράντζας είναι παραφθορά. Όπου εντός κειμένου ή στις βιβλιογραφικές παραπομπές το συναντούμε με -ντζ- το διατηρούμε.

Εικόνα 1. Ο Σπεράντσας στα μαθητικά του χρόνια, όταν είχε βραβευθεί για πρώτη φορά για το ποιητικό του έργο.

σπουδές του και εργάστηκε ως γραμματεύς του Μητροπολίτη Ροδοπόλεως Λεοντίου. Ο Μητροπολίτης εκτιμώντας τις γνώσεις του τον στέλνει ως διδάσκαλο στην πόλη Λιβερά του Πόντου. Η Λιβερά ήταν μία εύπορη πόλις και οι κάτοικοί της καλοδέχτηκαν τον νέο δάσκαλο. Ο Στ.Σ. αφοσιώθηκε με όλη του τη δύναμη στη διδασκαλία αυτών των Ελληνοπαιδων των οποίων η φλόγα της αγάπης για την πατρίδα έκαψε μεγαλόπρεπη μέσα στην ψυχή τους. Στο έργο του πέτυχε απόλυτα και άφησε τις καλύτερες εντυπώσεις, μεταξύ άλλων, δε, κατήργησε και τον ξυλοδαρμό των μαθητών. Αυτή ήταν μία ενέργεια εντελώς πρωτοποριακή για την εποχή. Στη συνέχεια έρχεται στην Αθήνα, παίρνει το πτυχίο της Ιατρικής το 1914 δημοσιογραφών και ασχολούμενος με τη λογοτεχνία. Πριν φύγει από τη Σμύρνη για την Αθήνα παντρεύθηκε τη Μαρία Κορφιάτη. Ο πρόωρος θάνατός της του άφησε μεγάλο κενό. Αργότε-

ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΗ, ΣΧΟΛΙΚΗ & ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΖΩΗ

Χριστούγεννα

Στη γωνιά μας κόκκινο
τ' αναμμένο τζάκι.
τούφες χιόνι πέφτουνε
στο παραθυράκι.

Όλο απόψε ξάγρυπνο
μένει το χωριό
και χτυπά Χριστούγεννα
το καμπαναριό.

Έλα, Εσύ που αρχάγγελοι
Σ' ανυμνούν απόψε,
πάρε από την πίτα μας,
που ευωδιά, και κόψε.

Έλα, κι η γωνίτσα μας
καρτερεί να 'ρθείς.
Σου 'στρωσα, Χριστούλη μου,
για να ζεσταθείς.

Στέλιος Σπεράντσας
(από το Αναγνωστικό Β' Δημοτικού 1954)

Το τόσο αγαπημένο και πολυδιαβασμένο ποίημα από γενιές και γενιές Ελληνοπαίδων. Από το Αναγνωστικό της Β' Δημοτικού 1954.

Εικόνα 2. Φωτογραφία του Σπεράντζα κατά την αρχή της πολύχρονης υπηρεσίας του προς την πατρίδα.

Εικόνα 3. Προς το τέλος της μακρόχρονης θητείας του φέροντας τον βαθμό του Λοχαγού (ιατρός-λοχαγός).

Εικόνα 4. Τα παράσημα με τα οποία τιμήθηκε ο Σπεράντζας (Ελληνικά και Διασυμμαχικά) για τη συμμετοχή του στους πολέμους της περιόδου 1912-19.

Εικόνα 5. Δίπλωμα συνοδεύων την απονομή στρατιωτικού μεταλλίου για τους πολέμους 1912-13 με την υπογραφή του Ελ. Βενιζέλου.

ρα παντρεύθηκε την Ευρυδική (Δίκη) και έζησαν μαζί ευτυχισμένοι πολλά χρόνια. Δεν απέκτησε παιδιά και γι' αυτό, φαίνεται, έστρεψε τη λογοτεχνική του παραγωγή στο παιδί.¹⁻⁶

Πριν ακόμη τελειώσει τις ιατρικές του σπουδές, προσλαμβάνεται ως υποβοηθός (Επίκουρος ιατρός) στο Α' Στρατιωτικό Νοσοκομείο Αθηνών στο διάστημα 1913-14. Τον Απρίλιο του 1915 αναγορεύθηκε Διδάκτωρ της

Ιατρικής με Άριστα. Η περίοδος 1915-1922 καλύπτεται από τη στρατιωτική του δράση, που επισφραγίζεται με τα μετάλλια του ελληνοτουρκικού και ελληνοβουλγαρικού πολέμου, με το Μετάλλιον Αξίας, τον Αργυρούν Σταυρό Γεωργίου του Α', καθώς και με Διασυμμαχικά μετάλλια (εικ. 2-6).

Το 1922 τον βρίσκουμε ακτινολόγο (ραδιολόγο) στο Υπουργείο Υγιεινής με τον βαθμό

Εικόνα 6. Εξώφυλλο του περιοδικού Ιατρική Επιθεώρηση Ενόπλων Δυνάμεων, 2002. Στη φωτογραφία –ιστορικού περιεχομένου– διακρίνεται ιατρός-ακτινολόγος-ακτινολόγος. Πολύ πιθανόν ο Στ.Σ. ως στρατιωτικός-ιατρός-ακτινολόγος(;;)

του τμηματάρχου να εργάζεται στα αντιφυματικά ιδρύματα της «Σωτηρίας». Στη συνέχεια και από το 1925 εργάζεται ως ακτινολόγος στο ιατρείο του Πανελληνίου Συνδέσμου κατά της φυματώσεως.

Τον Φεβρουάριο του 1932 παίρνει το πτυχίο από το τότε Οδοντιατρικό Σχολείο με Άριστα. Διαλέγει την Ορθοδοντική, που ο Angle της είχε δώσει μεγάλη ώθηση στην Αμερική και που στην Ευρώπη είχε τότε για έδρα της το Παρίσι (εικ.7).

Εκπαιδύεται στην Ecolé Dentaire de Paris και στην Ecolé Odontotechnique de Paris. Μένει στο Παρίσι μέχρι το 1933 εργαζόμενος στο ειδικό στοματολογικό τμήμα του Hôtel Dieu. Όταν το 1933 προκηρύσσεται η έδρα της Ορθοδοντικής, την καταλαμβάνει για να την κρατήσει επάξια 20 ολόκληρα χρόνια, δημιουργώντας λίγο ή πολύ όλη την πρώτη γενιά

Εικόνα 7. Το πτυχίο του Στ.Σ. από το Οδοντιατρικό Σχολείο του Πανεπιστημίου Αθηνών με ημερομηνία 1932 και βαθμόν «Άριστα» 9.

των Ελλήνων Ορθοδοντικών. Την 20ετία της καθηγεσίας του η δράση του κορυφώνεται. Αγωνίζεται πρώτα από όλα για την εδραίωση της Οδοντιατρικής, για την καταξίωσή της και την αναγνώρισή της μέσα στους κόλπους του Πανεπιστημίου ως ισότιμης με την Ιατρική. Ως γιατρός που ήταν πιστευε –πολύ σωστά για την εποχή του– στην Ιατρική κατάρτιση των οδοντιάτρων. Αφού γίνεται πρώτα μέλος της Ιατρικής Εταιρείας Αθηνών το 1932 και της Ελληνικής Ιατρικής Εταιρείας των Παρισίων (1933), αναδεικνύεται αργότερα Πρόεδρος του Επιστημονικού Τμήματος του Πανελληνίου Οδοντιατρικού Συλλόγου. Εκδίδει για δύο χρόνια το επιστημονικό περιοδικό Ήρα (1939-1940). Συνεργάζεται τακτικά στο ιατρικό περιοδικό Κλινική και δημοσιεύει εργασίες σε όλα τα οδοντιατρικά περιοδικά (εικ. 8-10).

Παίρνει μέρος σε διάφορα συνέδρια, ελλη-

νικά και διεθνή, και γράφει. Συγγράφει δεκάδες εργασίες επιστημονικές-ιατρικές, οδοντιατρικές και ορθοδοντικές, με αποκορύφωμα την Ορθοδοντική του, που παρουσιάστηκε σε πρώτη έκδοση το 1944 και σε δεύτερη το 1949. Ήταν το πρώτο σύγγραμμα Ορθοδοντικής που κυκλοφόρησε και έμεινε για πολλά χρόνια το μοναδικό στο είδος του, προσεγμένο από την αρχή μέχρι το τέλος. Το περιεχόμενο της Ορθοδοντικής είναι το παρακάτω.⁷⁻¹⁰

Το σύγγραμμα «Ορθοδοντική» ξεκινά με εισαγωγή στο τι είναι Ορθοδοντική και στην Ιστορική ανασκόπηση της ειδικότητας. Το πρώτο μέρος περιλαμβάνει τα αφορώντα στη μορφολογία και στη φυσιολογία του κανονικού τύπου, με κεφάλαια περί αύξησης του ανθρωπίνου σώματος, μορφολογία της κεφαλής, μορφολογία των γνάθων, μορφολογία των οδόντων, μορφολογία των φραγμών και προσωπογεννητική φυσιολογία. Το δεύτερο μέρος περιλαμβάνει την πρόγνωση, με επιμέρους κεφάλαια την εξέταση του προσώπου, την εξέταση του στόματος, τη διαφορική διάγνωση και την αιτιολογική και παθογονική διάγνωση. Το τρίτο μέρος περιλαμβάνει τη θεραπεία ή, όπως γράφει ο ίδιος, «τις θεραπείες», με επιμέρους κεφάλαια τη χειρουργική θεραπεία, την προσθετική θεραπεία, τη μηχανική θεραπεία και την προληπτική θεραπεία. Το τέταρτο μέρος περιλαμβάνει τα μηχανήματα, με κεφάλαια τα πάγια προστομιακά μηχανήματα, τα πάγια γλωσσικά μηχανήματα, τα πάγια μηχανήματα άνω τόξων και τα κινητά μηχανήματα. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον υπάρχει στο κεφάλαιο για τις «παροδοντίσεις» (;) (περιοδοντική νόσο) σε δόντια με ορθοδοντικά προβλήματα. Το τελευταίο μέρος του βιβλίου, το πέμπτο, αναφέρεται στη συγκράτηση με φυσικά και μηχανικά μέσα και στη συγκράτηση «εν τη πράξει». Η όλη συγγραφή καταλαμβάνει 450 σελίδες και υποστηρίζεται από 566 φωτογραφίες και σχήματα, εξ ιδίων

περιστατικών και από τη διεθνή βιβλιογραφία (εικ. 11-14).

ΓΙΑΤΙ Ο ΣΠΕΡΑΝΤΣΑΣ;

Είναι πλέον εξακριβωμένο από ζώσες μαρτυρίες αλλά και από μαρτυρίες απομνημονευματικής μορφής ότι η απόφαση για εκλογή του Στ.Σ. στη θέση του Καθηγητού της Ορθοδοντικής στο τότε Οδοντιατρικό Σχολείο ήταν προϊόν «στρατηγικής». Είναι ιστορικά καταγεγραμμένο ότι το Οδοντιατρικό Σχολείο ευρίσκετο σε δυσχερή θέση μέσα στην οικογένεια του Πανεπιστημίου και ίσως, εάν δεν ευρίσκετο την κρίσιμη εκείνη στιγμή η επιβλητική φυσιογνωμία του Γ. Σκλαβούνου, πιθανώς το Οδοντιατρικό Σχολείο να είχε «εκβληθεί» του Πανεπιστημίου Αθηνών. Τη σχετική πρόταση είχε υποβάλει ο κορυφαίος επιστήμων αλλά δυστυχώς «οδοντιατρομάχος» Γ. Ιωακείμωγλου.

Έτσι λοιπόν οι τότε κρατούντες αποφάσισαν ότι θα επεβάλλετο η εκλογή για τη θέση Καθηγητού μιας προσωπικότητας η οποία πέραν της ιατρο-οδοντιατρικής υποδομής θα συνεδύαζε και μία «θύραθεν» αναγνωρισιμότητα και αποδοχή. Εάν η ιδέα –αρχικώς– ήταν του Ν. Παπαντωνόπουλου ή του Ε. Παπαντωνίου δεν είναι εξακριβωμένο. Πάντως, δεν ήταν του «απόμακρου» Κόκκορη, ούτε του εγωκεντρικού Κεφαλά. Το βέβαιο είναι ότι όλο τον «μηχανισμό» τον επεξεργάστη ο Ε. Παπαντωνίου σε συνεργασία με τον ενδιαφερόμενο. Το πτυχίο και το διδακτορικό της Ιατρικής του Στ.Σ. ήταν ισχυρά. Να υπενθυμίσουμε εδώ ότι τα παλιά χρόνια, μέχρι τη μεταρρύθμιση του 1920 (;), ο πτυχιούχος μιας Σχολής καθίστατο αυτομάτως και διδάκτωρ. Υπήρχε δεδομένη η γλωσσομάθεια (γαλλική) από προηγούμενη μετεκπαίδευση του Στ.Σ. στο Παρίσι σχετική με την ακτινολογία. Έτσι, αποφασίσθηκε η «ταχεία» λήψη του πτυχίου της Οδοντιατρι-

κής από το Οδοντιατρικό Σχολείο, όπερ και εγένετο το 1933, και αμέσως η μετάβαση στο Παρίσι για μετεκπαίδευση στην Ορθοδοντική. Αυτή πραγματοποιήθηκε για περίοδο περίπου 8 μηνών. Στο διάστημα αυτό ησχολήθη με τη συγγραφική παραγωγή και έτσι, όταν προκηρύχθηκε η θέση του Καθηγητού, κατέθεσε 16 δημοσιεύματα στην ελληνική αλλά και στη γαλλική γλώσσα. Ο αριθμός αυτός για τα δεδομένα της εποχής ήταν αρκετός. Το σπουδαιότερο όμως είναι ότι η θεματολογία ήταν ενδιαφέρουσα και για την εποχή πρωτοποριακή. Η εκλογή του έγινε παμψηφεί και με ανάλογα σχόλια του ημερήσιου Τύπου. Να τονίσουμε και να υπογραμμίσουμε εδώ ότι ήδη από την εποχή του '30 ο Στ.Σ. ήταν γνωστός στο Πανελλήνιον ως δόκιμος λογοτέχνης και ποιητής και πρωτοπόρος στην παιδική λογοτεχνία και στο θέατρο. Είχε ήδη εκδώσει περίπου 12 ποιητικές συλλογές και θεατρικά έργα. Άρα, λοιπόν, η εκλογή ενός διακεκριμένου λογοτέχνη και με μεγάλο κύρος και ακτινοβολία σαφώς ενίσχυσε τη θέση του Οδοντιατρικού Σχολείου.

Πρακτικά της Εκλογής του Στ.Σ. δεν κατορθώσαμε να βρούμε παρά την έρευνά μας στο Ιστορικό Αρχείο του Πανεπιστημίου Αθηνών. Το ίδιο αναφέρει και ο Καθ. Γερ. Γ. Ζώρας σε αντίστοιχο μελέτημά του. Στα Πρακτικά της Πανεπιστημιακής Συγκλήτου (Συνεδρία 10, της 14/11/1933) αναφέρεται ότι ο νεοεκλεγείς Καθηγητής Στ.Σ., αλλά και οι παλαιότεροι από αυτόν Ν. Παπαντωνόπουλος και Γ. Κεφαλάς, ζήτησαν να τους δοθεί το σήμα του Πανεπιστημίου Αθηνών για να το φορούν στο πέτο του σακακιού. Το αίτημά τους απορρίφθηκε (!!!). Συγχρόνως δε η Σύγκλητος αποφαινεται ότι δεν μπορεί να γίνει δεκτή η αίτησις του Στ.Σ. προκειμένου να πραγματοποιήσει το εναρκτήριο μάθημά του στη μεγάλη Αίθουσα Τελετών (!!!). Πρύτανης την περίοδο εκείνη, Στυλιανός Σεφεριάδης.

Αυτό που πρέπει να υπογραμμισθεί εδώ,

αντίθετα με την άποψη ότι ο Σπεράντσας έγινε Καθηγητής αλλά η Οδοντιατρική δεν τον απησχόλησε καθόλου, είναι ότι, από τη στιγμή που ανέλαβε τα καθήκοντά του, υπηρέτησε με συνέπεια και επιμέλεια το Οδοντιατρικό Σχολείο. Σε καμία περίπτωση δεν μπορεί να ισχυριστεί κανείς ότι άσκησε τα καθήκοντά του «αφ' υψηλού». Υπήρξαν ακόμη και ορισμένοι οι οποίοι εξέφρασαν την άποψη ότι η εμπλοκή και η επαφή του Στ.Σ. με την Ορθοδοντική ήταν μόνο θεωρητική και ότι σε κλινικό επίπεδο δεν «ακούμπαγε το χέρι του» σε στόμα. Και αυτό είναι ψευδές. Ο Στ.Σ. είχε ιατρείο στην οδό Στουρνάρα αρ.24 και έκανε για πολλά χρόνια μάχιμη οδοντιατρική. Ο Α. Βρότσος αναφέρει ότι είχαν με τον Στ.Σ. επαγγελματική συνεργασία η οποία και πιστοποιείται με επιστολικά δελτάρια (μπιλιέτα) που ο Στ.Σ. έστειλε και ευχαριστούσε για τη φροντίδα προς κάποιους ασθενείς του.¹¹⁻¹⁴

Κάτι περίεργο το οποίο βρήκαμε στο Ιστορικό Αρχείο του Πανεπιστημίου Αθηνών είναι αίτησις του Στ.Σ. προς τη «Σεβαστήν Διεύθυνσιν του Οδοντιατρικού Σχολείου» με θέμα υποψηφιότητα για την πλήρωση κενής Έδρας Ειδικού Καθηγητού της «Οδοντικής Ακτινογραφίας». Αναφέρει δε ότι καταθέτει προς τούτο σειρά δημοσίων εγγράφων τα οποία πιστοποιούν τη στρατιωτική του δράση αλλά και την ενασχόλησή του με την Ακτινολογία. Το περίεργον έγκειται εις το γεγονός ότι ο Στ.Σ. είχε ήδη εκλεγεί Καθηγητής της Ορθοδοντικής, άρα ποιος ο λόγος ένας ήδη Καθηγητής να υποβάλει αίτηση για να κριθεί πάλι ως Καθηγητής; Και, ακόμη, υπήρχε έδρα «Οδοντικής Ακτινολογίας» ή εννοούσε την Έδρα της Εξακτικής και Ακτινογραφίας; Άγνωστον. Μελετώντας τα δεδομένα της εποχής συγκλίνουμε στην άποψη ότι η υποψηφιότητα αυτή εγένετο όταν ο Στ.Σ. ήταν απολυμένος από τη Στρατιωτική Κυβέρνηση Κονδύλη μαζί με τους Ν. Παπαντωνόπουλο και Ε. Παπαντωνίου.

Η απόλυσις των Καθηγητών αυτών έγινε στις 10 Απριλίου του 1935.

Φαίνεται ότι ο Στ.Σ. φοβούμενος την εκτός Οδοντιατρικού Σχολείου και Ορθοδοντικής παραμονή του και μιας και είχε ήδη αλλάξει ειδικότητα μία φορά, από ιατρός ακτινολόγος-ραδιολόγος σε οδοντίατρο-ορθοδοντικό, επεζήτησε την τακτοποίησή του σε άλλη Έδρα. Δεν ξέρουμε βέβαια ποιος και τι κριτήριο χώρισε την Έδρα Εξακτικής και Ακτινογραφίας που ήδη κατείχε ο Γ. Κεφαλάς και της Οδοντικής Ακτινολογίας. Η υποβολή της αίτησης έγινε την 27ην Νοεμβρίου του 1935. Ο επαναδιορισμός των τριών απολυθέντων Καθηγητών εγένετο την 25ην Ιανουαρίου του 1936 και η επαναορκωμοσία τους την 29η Ιανουαρίου. Φαίνεται λοιπόν ότι ο επαναδιορισμός του Στ.Σ. ως Καθηγητού της Ορθοδοντικής ακύρωσε την όποια άλλη υποψηφιότητα (εικ. 15).

Χάριν της ιστορικής αληθείας πρέπει να αναφέρουμε ότι στις θέσεις των απολυθέντων διορίσθηκαν στη θέση του Ε. Παπαντωνίου ο πολύ επιτυχημένος επαγγελματικά συνάδελφος και με ιδιαίτερη τάση αυτοπροβολής Κ. Αδάμ. Αυτό που δεν κατάφερε ο Κ. Αδάμ το 1935 το πέτυχε το 1958 γενόμενος Καθηγητής της Οδοντικής και Ανωτέρας Προσθετικής εις βάρος του ήσυχου, σεμνού και μετριόφρονος Κ. Βρότσου, ο οποίος μετά από 30 ολόκληρα χρόνια υπηρεσίας στο Εργαστήριο, μη εκλεγόμενος ως Τακτικός Καθηγητής, αναγκάστηκε να αποχωρήσει. Το περίεργο είναι ότι ο Κ. Αδάμ αναφέρει στο βιογραφικό του ως θετικό στοιχείο την επί ολίγους μήνες παράτυπη ακαδημαϊκή θητεία το 1935-36. Αλλά περί αυτών σε άλλο δημοσίευσμά μας. Στη θέση του Στ.Σ. διορίστηκε ο Δ. Πολυχρονέας και του Ν. Παπαντωνόπουλου ο Κ. Αραβαντινός.

Για τον Δ. Πολυχρονέα γνωρίζουμε λίγα πράγματα. Ήταν μέλος του διδακτικού προσωπικού, βοηθός και Επιμελητής. Η τοποθέτησή του ως Καθηγητού εντελώς παράτυπα

δεν τον ωφέλησε σε τίποτε αφού στην ουσία τον απομόνωσε κατόπιν, όταν οι απολυθέντες Καθηγητές επανήλθαν. Εντελώς διαφορετική ήταν η περίπτωση του Κοσμά Αραβαντινού. Προερχόμενος από διακεκριμένη οικογένεια ιατρών -στρατιωτικών και πολιτικών, είχε ισχυρές γνωριμίες, ήτο δε και θεράπων ιατρός του μετέπειτα πρωθυπουργού Ι. Μεταξά. Ο Αραβαντινός είχε πτυχίο Ιατρικής και είχε κάνει και μία πολύ αξιόλογη Διδακτορική Διατριβή με τίτλο «Αι παροδοντικά κύστεις», γι' αυτό η τοποθέτησή του ως Καθηγητού ήταν «ισχυρότερη» από αυτή του Πολυχρονέα. Εννοείται δε ότι, όταν ο Ν. Παπαντωνόπουλος επανήλθε, δεν ήθελε ούτε να τον «ακούσει». Φαίνεται όμως ότι βρέθηκε συμβιβαστική λύση με «άνωθεν» επιταγή να γίνει δηλαδή β' Έδρα Οδοντικής Παθολογίας, Θεραπευτικής και Χειρουργικής και να την πάρει ο Κ. Αραβαντινός. Ο Κ. Αραβαντινός ήτο καλός και ικανός συνάδελφος αλλά δυστυχώς απεβίωσε πρόωρα (1943;).

Είναι βέβαιον ότι ο Στ.Σ. προσπάθησε για τη βελτίωση της Ορθοδοντικής. Αφ' ης στιγμής εξελέγη και διορίσθηκε Καθηγητής, άρχισε να διδάσκει τα μαθήματα σε τακτικό πρόγραμμα-ημέρες και ώρες. Αφιέρωνε βέβαια το μεγαλύτερο μέρος σε αναδρομή στο παρελθόν, δηλαδή ιστορία την οποία όμως συνέδεε με το παρόν. Ακόμη, έδιδε βάρος και σε ό,τι αφορούσε στη βιολογία του στόματος, όπως, λ.χ., η ωρίμανση των οστών του κρανιοπροσωπικού συμπλέγματος (δηλαδή με τα σημερινά δεδομένα βιολογία του οστίτη ιστού) και το μικρότερο μέρος των μαθημάτων του το αφιέρωνε στην Κλινική Ορθοδοντική. Πριν όμως βιαστεί κανείς να καταλογίσει στον Στ.Σ. έλλειψη κλινικού περιεχομένου, πρέπει να αναλογιστεί και ποία ήταν η κατάσταση της Ορθοδοντικής στην Ευρώπη. Κάνοντας μια απλή σύγκριση, δεν μπορεί να αρνηθεί κανείς ότι το επίπεδο της Ορθοδοντικής το οποίον εδιδάσκετο ήτο περίπου ανάλογο με αυτό της Γαλλίας. Δηλαδή

περιελάμβανε τη διάπλαση γνάθων και οδόντων, οδοντικές ανωμαλίες, λαβιδοδοντία και ψαλιδοδοντία, προληπτική Ορθοδοντική, δακτυλίους και ελαστικούς δακτυλίους, δυσμορφίες, κ.λπ. Πριν από τον Σπεράντζα το μάθημα δίδασκαν ευκαιριακά ο Ν. Παπαντωνόπουλος και ο Ε. Παπαντωνίου. Ακόμη παλαιότερα είχε ανατεθεί το μάθημα (είχε εκλεγεί; ή απλώς διοριστεί;) ο Ι. Κονταρίνης. Αυτός δίδαξε το μάθημα για σύντομο χρονικό διάστημα, το αποκαλούσε δε Ορθοπαιδική-Οδοντιατρική (!!!) και αργότερα Οδοντογναθική-Ορθοπαιδική (!!!). Συνέγραψε μία ολιγοσέλιδη μονογραφία, καθώς και 2-3 εργασίες τις οποίες εδημοσίευσε στην Οδοντιατρική Επιθεώρηση του Ν. Παπαντωνόπουλου. Λέγεται ότι είχε κάνει μια σύντομη μετεκπαίδευση (πέραςμα) από το Παρίσι, χωρίς όμως αυτό να είναι τεκμηριωμένο. Πάντως, παρά το γεγονός ότι από τους παλαιότερους θεωρείτο σοβαρός συνάδελφος δεν μπορούσε στη συγκεκριμένη φάση να σταθεί απέναντι στο εκτόπισμα και στην ακτινοβολία του Στ.Σ.^{7-9,15}

Το Εργαστήριο της Ορθοδοντικής είχε ως μόνιμο επί δεκαετίες βοηθό και αργότερα για σύντομο χρονικό διάστημα Επιμελητή τον Δημήτριο (Δημητράκη) Θρουβάλα. Αυτός ήταν ένας ήπιος, ευγενέστατος και αρίστης συμπεριφοράς συνάδελφος ο οποίος άσκησε τα καθήκοντά του με ευσυνειδησία και ευπρέπεια. Εννοείται ότι Ορθοδοντική δεν ήξερε αλλά ήτο μελετηρός, έτσι τη μία μέρα μελετούσε κάτι, και την επομένη το δίδασκε στους φοιτητές. Τώρα από πλευράς εργαστηρίου μάλλον οι φοιτητές είχαν την ευκαιρία να «στρίψουν» και να «λυγίσουν» μερικά σύρματα αλλά μέχρι εκεί. Βέβαια για την εποχή εκείνη και αυτό το λίγο ήταν κάτι. Ουσιαστικά εργαστηριακή Ορθοδοντική ξεκίνησε από την ανάληψη της Ορθοδοντικής από τον Χαρ. Χαραλαμπίκη, αμερικανοσπουδασμένο (Ann Arbor – Michigan) που ανέλαβε την Έδρα το 1958.

Ο Στ.Σ. είχε μία εργώδη και έντονη παρουσία σε όλες τις επιστημονικές Εταιρείες και εκδηλώσεις της εποχής του. Προήδρευε τακτικά ή συμμετείχε στις συζητήσεις ή, ακόμη, σε κάθε ευκαιρία ομιλούσε ο ίδιος στην εν Αθήναις Οδοντοστοματολογική Εταιρεία, στη Στοματολογική Εταιρεία της Ελλάδος, στην Ελληνική Ανθρωπολογική Εταιρεία, στον Σύλλογο Ελλήνων Επιστημόνων, στην εν Αθήναις Ιατροχειρουργική Εταιρεία, κ.α. Έτσι, η Ορθοδοντική άρχισε σιγά σιγά να «ακούγεται» και στον Οδοντιατρικό αλλά και ευρύτερα στον Ιατρικό και Επιστημονικό χώρο. Όμως η είσοδος και η εγκατάσταση του Στ.Σ. στο Πανεπιστήμιο Αθηνών δεν ήταν εύκολη. Όπως αναφέραμε, είτε αυτό γίνεται εύκολα πιστευτό είτε όχι, η Ιατρική έκανε ολόκληρη συνέλευση προκειμένου να αποφασίσει εάν θα εδίδετο η άδεια στον Στ.Σ. να φέρει στο πέτο του σήμα της «Αθηνάς». Τελικά, δεν του επιτράπη τουλάχιστον στην αρχή. Αυτό ήταν μία ένδειξη «του θανάσιμου εναγκαλισμού» του Οδοντιατρικού Σχολείου από την Ιατρική Σχολή. Ακόμη, υπενθυμίζουμε ότι δεν του εδόθη η άδεια για να κάνει εναρκτήριο μάθημα στη μεγάλη αίθουσα τελετών του Πανεπιστημίου Αθηνών, όπως εγένετο με όλους τους Τακτικούς Καθηγητές. Έτσι, ο Στ.Σ. έδωσε το εναρκτήριο μάθημά του στην Αίθουσα του Φιλολογικού Συλλόγου «Παρνασσός», η οποία και ήτο «κατάμεστος».^{13,14,16}

Η ΠΑΡΟΥΣΙΑ ΤΟΥ ΣΤΟ ΟΔΟΝΤΙΑΤΡΙΚΟ ΣΧΟΛΕΙΟ

Κατά τα είκοσι και πλέον χρόνια όπου ο Στ.Σ. κράτησε τη θέση του Καθηγητού και Διευθυντού του Εργαστηρίου Ορθοδοντικής στο Οδοντιατρικό Σχολείο, η παρουσία του ήταν συνεχής και εργώδης. Πρώτα από όλα το μάθημα της Ορθοδοντικής επεδίωξε και πέτυχε να λάβει σάρκα και οστά. Να ενταχθεί κανονι-

κά στο πρόγραμμα και να «ενισχυθεί» από εργαστήριο. Στην εργαστηριακή άσκηση γινόταν προσπάθεια να έρθει ο φοιτητής σε επαφή με τα βασικά της Ορθοδοντικής: Τα εκμαγεία με την τότε τεχνοτροπία – κατοπινότερα ο Χ. Χαλαμπάκης τα ονόμασε εκμαγεία με «ουρά» και υπερηφανευόταν ότι αυτός τους έκοψε τις «ουρές». Ακόμη, με τους δακτυλίους, μεταλλικούς ή ελαστικούς, τα σύρματα της Ορθοδοντικής, τα απλά μηχανήματα διατήρησης χώρου, κ.ά. Δεν ήταν πολλά αλλά για τα δεδομένα της εποχής δεν ήταν και λίγα. Η ευχέρεια λόγου που είχε του επέτρεπε να παρίσταται ως εκπρόσωπος του Οδοντιατρικού Σχολείου σε όλες τις επιστημονικές εκδηλώσεις ιατρικών, οδοντιατρικών και άλλων Επιστημονικών Εταιρειών. Γενικά, απέφευγε να εμπλακεί σε διαπροσωπικές διαμάχες. Οι παρεμβάσεις του, όπως τουλάχιστον φαίνεται από τα πρακτικά της Σχολής, είχαν ρόλο κυρίως κατευναστικό και «εκτονωτικό».^{2,7,8,10,11,15}

Από την Επετηρίδα του Πανεπιστημίου Αθηνών φαίνεται ότι η διδασκαλία εγίνετο Τετάρτη και Πέμπτη 3-6 μ.μ., ενώ οι εργαστηριακές ασκήσεις Σάββατο 9-11 (καθ' ομάδες φοιτητών).

Η ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΗΣ ΚΑΤΟΧΗΣ

Στη διάρκεια της Ιταλογερμανικής Κατοχής το Οδοντιατρικό Σχολείο παρέμεινε κλειστό για άλλοτε άλλο χρονικό διάστημα. Οι φοιτητές του συμμετείχαν στα αντιστασιακά κινήματα, ανάλογα βέβαια με τις πολιτικές απόψεις του καθενός. Οι Καθηγητές της εποχής Ν. Παπαντωνόπουλος, Γ. Κεφαλάς, Στ. Σπεράντσας, Ε. Παπαντωνίου δεν φαίνεται να είχαν κάποια έντονη αντιστασιακή δράση, είναι όμως σχεδόν βέβαιο (πρέπει να διερευνηθεί λεπτομερώς) ότι είχαν ο καθένας από τη δική του σκοπιά Εθνική δράση (Επιτροπές Επισιτισμού, Ερυθρός Σταυρός, Πρόσκαιρα Νοσοκο-

μεία Απόρων και Αστέγων, κ.ά.).

Ο Στ.Σ. στην έκθεση-αναφορά του προς τον Πρύτανη για τη δράση του αναφέρει ότι διαρκούσης της Κατοχής συνέγραψε λυρικά ποιήματα τα οποία δημοσίευσε στο περιοδικό Ερυθρός Σταυρός Νεότητας. Έτερον ποίημα δε το οποίον επρόκειτο να αναγνωσθεί επί της Ακροπόλεως ματαιώθηκε λόγω της Εμφύλιας σύρραξης (εικ.16).

Στη διάρκεια του πολέμου 1940-41 απέστειλε εγγράφως διαμαρτυρίες προς ξένους συναδέλφους του με σκοπό την παρουσίαση των ελληνικών δικαίων μεταξύ των οποίων ο εν Βουδαπέστη Καθηγητής Salomon.

Πρέπει ωστόσο να αναφερθεί και να υπογραμμισθεί ότι στη διάρκεια του πολέμου 1940-41 το σύνολο του διδακτικού προσωπικού του Οδοντιατρικού Σχολείου τέθηκε σε καθεστώς πολιτικής επιστράτευσης –παρά τη μεγάλη ηλικία πολλών εξ αυτών–, και προσέφεραν τις υπηρεσίες τους «προσκολλημένοι» στο Οδοντιατρείο της Φρουράς Αθηνών. Τον γενικό συντονισμό του διδακτικού προσωπικού της Ιατρικής Σχολής, του Οδοντιατρικού και Φαρμακευτικού Σχολείου είχε ο Καθηγητής της Ω.Ρ.Λ. Ι. Χρυσικός.

ΤΟ ΣΥΓΓΡΑΦΙΚΟ ΤΟΥ ΕΡΓΟ

Ο Στ. Σ. υπήρξε «χαλκέντερος» και ακάματος στη συγγραφική παραγωγή. Από τα πολύ νεανικά του χρόνια μέχρι και λίγο πριν από το τέλος της ζωής του έδινε γραπτά του σε κάθε εκδοτική μορφή.

Το έργο του μπορεί να χωριστεί σε τρεις κατηγορίες: α) Το επιστημονικό. Περιλαμβάνει δημοσιεύματα αναφερόμενα στην Ιατρική, στην Οδοντιατρική, στη Βιολογία και στην Ιστορία των Επιστημών, αυστηρώς επιστημονικά αλλά και εκλαϊκευμένα. β) Το λογοτεχνικό. Περιλαμβάνει το ποιητικό του έργο, με αυτοτελή δημοσιευμένα ποιήματα αλλά και

ποιητικές συλλογές. Περιλαμβάνει, ακόμα, τα θεατρικά του, κυρίως παιδικό θέατρο, τις μεταφράσεις ξένων λογοτεχνημάτων κυρίως από την γαλλική γλώσσα. γ) Τα υπόλοιπα – παρόλο που ο όρος δεν είναι ορθός. Εδώ βρίσκεται κανείς επιφυλλίδες στον ημερήσιο Τύπο, σύντομα κείμενα σε εφημερίδες της επαρχίας, νεκρολογίες, θεατρολογικά σημειώματα, βιβλιοκρισίες, σχολικά εγχειρίδια, βιβλιογραφικά σημειώματα, κ.ά. Εδώ πρέπει να συμπεριληφθούν, αν και θα μπορούσαν να αποτελέσουν μία κατηγορία ανεξάρτητη, οι συνεργασίες του σε εγκυκλοπαίδειες της εποχής.¹⁶⁻¹⁹ Υπολογίζεται ότι στις Μεγάλες Εγκυκλοπαίδειες του Πυρσού και του Ηλίου συμμετέσχε με περίπου 2.000 λήμματα αναφερόμενα σε θέματα Ιατρικής, Οδοντιατρικής, Ορθοδοντικής, Βιολογίας, Ανθρωπολογίας, Ιστορίας της Ιατρικής και των Επιστημών, Ποίησης, Ν.Ε. λογοτεχνίας, θεατρολογίας, κ.ά. Η πιστή και αγαπημένη του σύντροφος Δίκη (Ευρυδίκη) Σπεράντζα είχε εκμυστηρευθεί στον γράφοντα ότι ο Στ.Σ. ήθελε να συγκεντρώσει όλα τα λήμματα που αφορούσαν στην Ιατρική αλλά και στη λογοτεχνία σε ανεξάρτητους τόμους, κάτι σαν μικρά λεξικά αλλά τον πρόλαβε το τέλος της ζωής του.

Η πλήρης ανίχνευση και ο έλεγχος της βιβλιογραφίας ξεπερνά τις δυνατότητές μας. Όσον αφορά στα σχετικά με την Ιατρική και την Οδοντιατρική, τα πράγματα είναι μάλλον πιο απλά. Τα Ελληνικά Οδοντιατρικά περιοδικά τα οποία εξετάστηκαν σελίδα σελίδα δεν ήταν πολλά. Αναφέρομαι στην *Οδοντιατρική Επιθεώρηση* του Ν.Γ. Παπαντωνόπουλου, στην *Οδοντιατρική Έρευνα* του Θ. Καλοκασίδη, στην *Οδοντοστοματολογική Πρόοδο*, στα *Ελληνικά Στοματολογικά Χρονικά* και στη *Στοματολογία*. Τα περιοδικά αυτά ευρισκόμενα στη βιβλιοθήκη μας ελέγχθηκαν πλήρως. Από τα ιατρικά περιοδικά ελέγξαμε τα περιοδικά *Κλινική*, το *Δελτίον της Εν Αθήναις Ιατροχειρουργικής Εταιρείας*, την *Ακαδημαϊκή Ιατρική*, την

Ιατρολογοτεχνική Στέγη και αυτά ευρισκόμενα στη βιβλιοθήκη μας. Ωσαύτως, ελέγχθηκαν πεπραγμένα Πανελληνίων Συνεδρίων, Τιμητικών Τόμων, Ιατρικής και Οδοντιατρικής, Διατριβές, Indexes Βιβλιογραφίας και λοιπά. Μπορούμε κατά συνέπεια να υποστηρίξουμε ότι το Ιατρικό-Οδοντιατρικό έργο έχει πλήρως καταγραφεί. Αντίθετα, το λογοτεχνικό-ποιητικό λόγω του πολύ μεγάλου αριθμού φιλολογικών-λογοτεχνικών περιοδικών αλλά και εφημερίδων δεν κατέστη δυνατόν να ερευνηθεί πλήρως. Ελέγξαμε τα περιοδικά *Παρνασσός*, *Νέα Εστία* του Π. Χάρη, την *Ελληνική Δημιουργία* του Σπ. Μελά, *Κριτικά Φύλλα* του Α. Καραντώνη αλλά και τόμους των εφημερίδων *Εστία*, *Βραδυνή* και *Καθημερινή* – και ευρίσκεται στη βιβλιοθήκη μας και καταγράψαμε σημαντικό αριθμό δημοσιευμάτων. Είμαστε όμως βέβαιοι ότι μια συστηματική βιβλιογραφική έρευνα από ειδικό φιλόλογο θα καταγράψει πάμπολλα ακόμη δημοσιεύματα. Άρα, στο σκέλος της λογοτεχνικής παραγωγής επ' ουδενί διεκδικούμε την πληρότητα.

Γενικά, στην καταγραφή του συγγραφικού έργου δεν συμπεριλάβαμε σύντομες δημοσιεύσεις, μικρά στιχουργήματα, αλληλογραφία, βραχείες βιβλιογραφικές αναφορές, χαιρετισμούς, ομιλίες όπου αναφέρεται μόνο ο τίτλος, τοποθετήσεις επί ανοικτών συζητήσεων, σύντομους προλόγους, επιστολές στον ημερήσιο Τύπο, και λοιπά (**εικ. 17,18**).

Ελέγξαμε μεμονωμένους τόμους από:

- Τα Αρχεία της Ιατρικής (1905→)
 - Τα Αρχεία του Νοσοκομείου Συγγρού (1933→)
 - Το Αρχείο Ιατρικών Επιστημών (1945→)
 - Το Δελτίον της Ιατρικής Εταιρείας Αθηνών (1923→)
- Τόμους και σκόρπια τεύχη των περιοδικών
- *Ιατρικαί Αθήναι* (1933→) και
 - *Νοσοκομειακά Χρονικά* (1938→)

• **Οι Έλληνες Γιατροί λογοτέχνες από την άλωση της Πόλης ως στα σήμερα, Αθήναι 1961**

Στο τελευταίο αυτό, το Κύκνειο άσμα του, όπως το χαρακτήρισαν, πρέπει να σταθούμε ιδιαίτερα. Πρόκειται για ένα τόμο 200 σελίδων που περιέχει τη ζωή και το έργο των Ελλήνων γιατρών λογοτεχνών από την άλωση μέχρι και τον 20ό αιώνα. Η σημασία του έργου είναι μεγάλη και αυτό φαίνεται όταν αναλογιστεί κανείς πως είναι έργο μίας εικοσιπενταετίας, όπως τονίζει ο ακαδημαϊκός Γ. Ιωακειμόγλου στην παρουσίαση του βιβλίου στην Ακαδημία Αθηνών: «Το βιβλίο του Σπεράντζα είναι όλως πρωτότυπον. Προϊόν εικοσιπενταετούς επιμόνου μόχθου. Ο συγγραφέας είναι άξιος συγχαρητηρίων και επαίνου διότι παρουσιάζει την πνευματική επίδοσιν των Ελλήνων από μιας νέας σκοπιάς» (εικ. 19,20).²⁰⁻²²

Η συγγραφική του παραγωγή όμως δεν σταματάει εδώ. Ως μέλος της αρμοδίας επιτροπής του Υπουργείου Παιδείας πήρε μέρος στη σύνταξη των αναγνωστικών του δημοτικού σχολείου, τα οποία κατ' επανάληψιν βραβεύθηκαν, συμμετέσχε στη σύνταξη των Νεοελληνικών αναγνωσμάτων Α'-Β' Γυμνασίου, τα οποία επίσης βραβεύθηκαν και, τέλος, έδωσε δύο ακόμη έργα για τους μαθητές του γυμνασίου, τη Βιολογία και τη Σωματολογία (Ανθρωπολογία) για τους μαθητές της Γ' και Β', αντίστοιχα, τάξεως. Να σημειώσουμε εδώ ότι η Σωματολογία πραγματοποίησε 11 εκδόσεις μέσω ΟΕΔΒ. Τα βιβλία αυτά αβίαστα μπορεί να πει κανείς πως ξεχώριζαν μέσα από όλα τα άλλα βοηθήματα που είχαν οι μαθητές. Άλλωστε, και το Υπουργείο Παιδείας τα εβράβευσε.

Αλλά και στον κοινωνικό στίβο διακρίθηκε με τη συμμετοχή του σε εταιρείες και σωματεία, όπως η Εταιρεία Ελλήνων Θεατρικών Συγγραφέων, το Ελληνικόν Κέντρον του Διεθνούς Ινστιτούτου Θεάτρου, η Ένωσις Ελλήνων Λογοτεχνών, της οποίας διετέλεσε και Πρόεδρος,

και η Εταιρεία Ελλήνων Ιατρών Λογοτεχνών, της οποίας επίσης διετέλεσε Πρόεδρος. Για όλη του αυτή την προσφορά η Ακαδημία Αθηνών τον τίμησε με το Αργυρούν Μετάλλιον (1957) και η πολιτεία με τον Αργυρούν Σταυρόν του Γεωργίου του Α'.²²⁻²⁶

ΤΟ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΟ ΤΟΥ ΕΡΓΟ

Τη λογοτεχνική του δραστηριότητα ξεκίνησε από τα δεκατρία του χρόνια. Σε αυτή την ηλικία κατάφερε (1901) να βραβευθεί με ταξύ 78 λογίων για τη συγγραφή του ύμνου του Συλλόγου «Πανιώνιος» της Σμύρνης. Την ίδια χρονιά τύπωνε στη Σμύρνη την πρώτη του ποιητική συλλογή με τίτλο «Ιάδες αύραι» και το 1905 τη δεύτερη με τίτλο «Συμφωνίες». Πολύ γλαφυρά ο Δ. Πάκος (1962) περιγράφει, αναλύει και αξιολογεί το λογοτεχνικό του έργο στο περιοδικό Ελληνική Δημιουργία, το οποίο εξέδιδε ο Ακαδημαϊκός Σπ. Μελάς και στο οποίο ο Στ.Σ. ήταν τακτικός συνεργάτης. Αφού αναφέρει αναλυτικά το σύνολο του λογοτεχνικού του έργου (ίδη κατάλογος δημοσιευμάτων) γράφει για την ποίηση του Στ.Σ.: «[...] τρυφερή και αισθαντική, μελίχια και προσηνής όπως ο χαρακτήρας του [...]» και «[...] η ποίηση του Στ.Σ. γεμάτη αισιοδοξία, είναι μια εξοικείωση με το βαθύτερο νόημα της ανθρώπινης μοίρας, της κυριαρχίας του πνευματικού στοιχείου πάνω στο υλικό. Ολόκληρη η ποίησή του είναι γεμάτη θρησκευτικότητα και πίστη [...]» και ακόμη ότι η ποίησή του είναι γεμάτη από φως και Ελλάδα.

Ιδιαίτερη έμφαση έχει δοθεί στο εκτενές δημιούργημά του «Ολυμπιακό φως». Αυτό εξεδόθη το 1956 με επιμέλεια της Επιτροπής Ολυμπιακών Αγώνων. Αποτελείται από 112 ομοιοκατάληκτους ιαμβικούς ενδεκασύλλαβους στίχους σε επτά στροφές. Το στιχούργημα αυτό συνολικής εκτάσεως 16 σελίδων μεταφράστηκε στα αγγλικά και γαλλικά και έτυχε μεγάλης

δημοσιότητα. Αναφέρεται πολύ γλαφυρά στη μεταλαμπάδευση του ιερού φωτός από την Αρχαία Ολυμπία στο εκάστοτε μέρος τέλεσης των Ολυμπιακών Αγώνων με τη σύγχρονη μορφή τους (εικ. 21-23).²⁷⁻³⁵

Φαίνεται λοιπόν ότι η λογοτεχνική παραγωγή του Στ.Σ. υπήρξε πράγματι αξιοπρόσεκτη, λεπτή, τρυφερή και «μελωδική». Με τα δεδομένα και τα κριτήρια της εποχής του σίγουρα τον τοποθετούσαν στην πρώτη γραμμή των ποιητών και λογοτεχνών. Η πάροδος των ετών όμως και η εξέλιξη των αισθητικών κριτηρίων της ποίησης σίγουρα ξεπέρασαν και ίσως άδικα άφησαν στη λήθη μεγάλα ονόματα της τότε λογοτεχνικής οικογένειας, όπως οι Γρυπάρης, Πολέμης, Σκίπης, κ.ά. Όμως όσο αυστηρή και αν είναι η «λήθη» της λογοτεχνικής κριτικής, το όνομα του Στ.Σ. θα είναι πάντοτε συνδεδεμένο και συνυφασμένο με τη λυρική ποίηση, την παιδική λογοτεχνία, το παιδικό θέατρο και την αγάπη και τον σεβασμό του για την πατρίδα και τη θρησκεία.

Η φυσιογνωμία ενός επιστήμονος και πνευματικού ανθρώπου της εμβέλειας του Σπεράντζα παραμένει αναμφίβολα ελλειπτική και ανολοκλήρωτη, εάν δεν προσεγγίσει κανείς κατά το δυνατόν τον ίδιο τον άνθρωπο ως χαρακτήρα και προσωπικότητα. Ο Σπεράντσας συγκέντρωνε όλες εκείνες τις αρετές που ορθώνουν την άρτια πνευματική και κοινωνική υπόσταση. Εργάτης σεμνός και συνάμα χαλκέντερος, πνεύμα ανήσυχο που συνδύαζε την ευρεία παραγωγικότητα με τον σοβαρό στοχασμό και την ουσιαστική δημιουργικότητα. Επιστήμονας συνεπής με πλήρη κατάρτιση και αδιάλειπτη εκ του σύνεγγυς παρακολούθηση των προόδων και εξελίξεων, όχι μόνο στον ιατρικό τομέα αλλά και στον πνευματικό, κοινωνικό και πολιτιστικό στίβο. Τον χαρακτήριζαν ακάματη και επίμονη προσπάθεια στην ολοκλήρωση των στόχων του.

Στον χώρο της ιδιωτικής ζωής υπήρξε πά-

ντα απλός, προσηνής, φιλάλληλος, ανιδιοτελής. Απόδειξη του τελευταίου αποτελεί η αφιλοχρήματη προσφορά των δυνάμεών του προς τους συνεργάτες, μαθητές και γενικά προς το κοινωνικό σύνολο.

Συμπερασματικά, ο Σπεράντσας αναδείχθηκε σε σημαντικό πνευματικό, επιστημονικό και ηθικό ανάστημα με την ποικίλη του δραστηριότητα υπέρ του έθνους, ιδίως ως πνευματικός ποδηγέτης της νεολαίας τριών γενιών.

Η ΥΠΟΛΟΙΠΗ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΚΑΙ ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΗ ΤΟΥ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑ

α. Σε όλη τη διάρκεια της παρουσίας του στα επιστημονικά και φιλολογικά δρώμενα εξελέγη μέλος σε πολλές Επιστημονικές Εταιρείες και Συλλόγους. Αναφέρουμε ενδεικτικά:

- Μέλος της εν Αθήναις Ιατρικής Εταιρείας (1926).
- Μέλος της Ελληνικής Ιατρικής Εταιρείας των Παρισίων (1933).
- Της Ελληνικής Ανθρωπολογικής Εταιρείας.
- Ιδρυτικό Μέλος και Πρόεδρος του Επιστημονικού Τμήματος του Πανελληνίου Οδοντιατρικού Συλλόγου.
- Μέλος της εν Αθήναις Ιατροχειρουργικής Εταιρείας.
- Επίτιμος Εταίρος της Ελληνικής Εταιρείας Χειρουργικής του Στόματος (1960).
- Μέλος και Πρόεδρος της εν Αθήναις Οδοντοστοματολογικής Εταιρείας (1946).

Ήταν επίσης μέλος και διετέλεσε και Πρόεδρος σε φιλολογικούς και λογοτεχνικούς συλλόγους. Αναφέρουμε δειγματοληπτικά:

- Μέλος Φιλολογικού Συλλόγου «Παρνασσός».
- Μέλος του Συνδέσμου Ελλήνων Λογοτεχνών.
- Μέλος του Συλλόγου Ελλήνων επιστημόνων.

- Μέλος της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας.
- Μέλος της Εταιρείας Ελλήνων Θεατρικών Συγγραφέων.
- Μέλος του Ελληνικού Κέντρου του Διεθνούς Ινστιτούτου Θέατρου.
- Πρόεδρος της Ενώσεως Ελλήνων Λογοτεχνών (Ιδρυτικό μέλος 1929).
- Πρόεδρος Συλλόγου Ελλήνων Ιατρών Λογοτεχνών.
- Ιδρυτικό Μέλος της Εθνικής Εταιρείας Λογοτεχνών (1946).

β. Συνεργάστηκε με πολλά περιοδικά, λογοτεχνικού, φιλολογικού, χριστιανικού, εθνικού και κοινωνικού περιεχομένου. Αναφέρουμε:

- *Φιλολογική Πρωτοχρονιά* (1961).
- *Ο Πρωτομάρτυς Στέφανος* (1960).
- *Σφαίρα* (1961).
- *Το χαρούμενο σπίτι.*
- *Τα χαρούμενα παιδιά.*
- *Γενική Εθνική Επιθεώρηση.*
- *Περιοδικό Θεοσοφικής Ενώσεως.*
- *Κρίκος.*
- *Ερυθρός Σταυρός Νεότητος.*
- *Προς τη Νίκη.*
- *Πολύμνια.*
- *Σχολείο και ζωή.*
- *Αμυμώνη.*
- *Ήρα* (1939-40), Εκδότης.^{1,2,21,23,26}

Η ΕΝ ΖΩΗ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ ΤΟΥ

Ο Στ.Σ. από την εφηβική του ηλικία, όταν βραβεύθηκε σε λογοτεχνικό διαγωνισμό στη Σμύρνη μέχρι και τις τελευταίες ημέρες της ζωής του, πριν κλείσει τα μάτια του, τυραννισμένος από μακρά και επάρατη νόσο, έγραφε. Ήταν ο άνθρωπος του γραπτού λόγου. Ηγάπα το γραφείο, το χαρτί, το μολύβι, ούτε καν τη γραφομηχανή χρησιμοποιούσε. Και είχε μία αφάνταστη ευχέρεια στο να «ρίχνει» στίχους ή

γραμμές στο χαρτί. Αυτή η ευχέρεια μετατράπηκε σε συγγράμματα, βιβλία, επιστημονικά δημοσιεύματα, λογοτεχνικά κείμενα, ποιητικές συλλογές και ακόμη σε μία θάλασσα μικρών δημοσιευμάτων: μεμονωμένα ποιήματα, εντυπώσεις συνεδρίων, εντυπώσεις πολιτιστικών εκδηλώσεων, βιβλιογραφικά σημειώματα, θεατρικές κριτικές, ταξίδια, χαιρετισμούς, νεκρολογίες, και πολλά πολλά άλλα. Η πολιτεία αλλά και ο χώρος των γραμμάτων και των τεχνών τον τίμησαν εν ζωή με πολλές διακρίσεις. Αναφέρουμε μερικές πέραν των πολεμικών του παρασκήμων.

- Α΄ Βραβείον Ακαδημίας Αθηνών για τους «Ελληνες Πατρούς Λογοτέχνες» 1962. Εισηγητής ο Γ. Ιωακείμογλου.
- Τιμητικό Δίπλωμα επί τη πεντηκονταετηρίδι του Πανωνίου Γυμναστικού Συλλόγου 1940.
- Μετάλλιον- Έπαινος Υπουργείου Κρατικής Υγιεινής (1937).
- Μετάλλιον Εκατονταετηρίδος Πανεπιστημίου Αθηνών (1937).
- Βράβευσις από την Ακαδημία Αθηνών για το ποίημά του «Πίνδος» (1945).
- Αργυρούν Μετάλλιον Ακαδημίας Αθηνών για το μέχρι τότε έργο του (1957).
- Βράβευση από το Υπουργείον Παιδείας των βιβλίων του Αναγνωστικό, Σωματολογία και Υγιεινή για τη μέση εκπαίδευση.
- Αργυρούς Σταυρός του Γεωργίου του Α΄ από την πολιτεία για τη συνολική του δράση (Εικ. 24-26).^{16-19, 28,31}

Ο Α. Βρότσος* στις Απομνημονευματικές Σημειώσεις του γράφει για τον Στ.Σ.:

«Γυρίζοντας από την Αμερική βρήκα Καθηγητή της Ορθοδοντικής τον Στ.Σ. Το όνομά του ήταν ευρύτατα γνωστό λόγω της λογοτεχνικής και ιδιαιτέρως της ποιητικής του παραγωγής. Ήταν επίσης γνωστός και δι-

ακεκριμένος ιατρός-ακτινολόγος με πλούσια πολεμική δράση κατά τους βαλκανικούς πολέμους και τον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο. Για τον λόγο αυτό έτυχε πολλών παρασήμων και μεταλλίων. Εάν δεν με απατά η μνήμη μου, έφθασε μέχρι τον βαθμό του εφέδρου-επιάτρου (ταγματάρχου).

»Όπως μου έλεγε ο Ε. Παπαντωνίου θέλανε “απεγνωσμένα” να βρουν μία προσωπικότητα για να την εντάξουν στο διδακτικό προσωπικό του Οδοντιατρικού Σχολείου, το οποίο τότε ασφυκτιούσε από τον θανάσιμον εναγκαλισμό της Ιατρικής Σχολής. Ο Στ.Σ. ήταν το κατάλληλο πρόσωπο, του έγινε η σχετική πρόταση, την απεδέχθη, φοίτησε “ταχύτατα” στο Οδοντιατρικό Σχολείο και αμέσως μετά μετέβη εις Παρισίους και στο ειδικό Τμήμα του Hôtel Dien, όπου εδιδάχθη την Ορθοδοντική, ή τέλος πάντων όση Ορθοδοντική πρόλαβε να διδαχθεί. Ήτο όμως άριστος γνώστης της Γαλλικής γλώσσας και έτσι εξεμεταλλεύθη τον χρόνο του κατά τον καλύτερο τρόπο.

»Έλεγαν πολλοί ότι ο Στ.Σ. δεν είχε ιδέα από κλινική Οδοντιατρική και Ορθοδοντική, ότι δεν έκανε ποτέ ιατρείο, ότι δίδασκε αφ΄ υψηλού κ.λπ., κ.λπ. Πιστεύω απόλυτα ότι όλα αυτά ήταν κακόβουλες, εσκεμμένες διαδόσεις,

υποψιάζομαι από ποιους ή ποιον αλλά επειδή δεν μπορώ να το αποδείξω δεν το αναφέρω. Εγώ ενθυμούμαι σαφέστατα ότι, όταν πήγαινα στο Οδοντιατρικό Σχολείο ως βοηθός και Α΄ βοηθός στην Εξακτική, ο Καθ. Στ.Σ. ήταν πάντα στο γραφείο του. Είμαι βέβαιος ότι είχε ιατρείο, είχαμε μάλιστα συνεργαστεί σε αριθμό περιστατικών σε πρωτολειακό επίπεδο Ορθοχειρουργικής. Εάν βεβαίως επιζητήσει κανείς να συγκρίνει την Ορθοδοντική του ΄30 με την Ορθοδοντική του ΄80, –έ!– Σίγουρα δεν θα βρει κανένα κοινό σημείο. Όμως τότε αυτή ήτο η κατάσταση της Ορθοδοντικής και στην Ευρώπη.

»Ως άνθρωπος ήτο απλός, προσηνής και διακριτικός. Απευθύνετο εις τον συνομιλητή του, ακόμη και εάν αυτός ήτο πολύ νεώτερος, πάντοτε εις τον πληθυντικό. Εχαίρετο και απολάμβανε να δίδει διαλέξεις επί διαφόρων ιατρο-φιλολογικών θεμάτων. Επροτίμα και ηγάπα ιδιαιτέρως την επιβλητική εκείνα τα χρόνια αίθουσα του Φιλολογικού Συλλόγου “Παρνασσός” αλλά και της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας. Με ειδοποιούσε όταν είχε κάποια διάλεξη και πάντοτε προσεπάθουν να παρευρίσκομαι.

* **Α. Βρότσος (1906-1987).** Σπούδασε Ιατρική και Οδοντιατρική στην Αθήνα και στο Tufts στη Βοστώνη. Εξήσκησε την Ιατρική πρώτα και την Οδοντιατρική ύστερα από το 1931 μέχρι το 1983. Πέραν του επιστημονικού συγγραφικού του έργου, κατέλειπε ιδιόγραφες απομνημονευματικές σημειώσεις που αναφέρονται σε πρόσωπα και πράγματα της Ιατρικής και της Οδοντιατρικής από το 1925, έτος εγγραφής του στην Ιατρική Σχολή Πανεπιστημίου Αθηνών μέχρι και τα τέλη της δεκαετίας του ΄50. Αργότερα, τα γραπτά του – ίσως και λόγω της επιβάρυνσης της υγείας του – καθίστανται απολύτως δυσανάγνωστα και άρα μη αξιοποιήσιμα. Οι απομνημονευματικές σημειώσεις συνεγράφησαν μεταξύ μέσων του 1984 μέχρι και τα τέλη του 1985. Έκτοτε η επιβάρυνση της υγείας του ανέστειλε αυτή την προσπάθεια. Απεβίωσε τον Ιανουάριο του 1987.

Οι σημειώσεις αυτές ο οποίες ήδη βρίσκονται υπό εκδοτική αξιολόγηση προσφέρουν πλήθος πληροφοριών για προσωπικότητες της εποχής με τις οποίες ο Α. Βρότσος ήρθε σε επαφή, όπως ο Γ. Σκλαβούνος, ο χειρουργός Π. Κόκκαλης, ο Ε. Παπαντωνίου, κ.ά. Από τις σημειώσεις αυτές «δανειζόμαστε» τις πληροφορίες για τον Στ. Σπεράντζα.

»Ωμίλει πάντοτε από στήθους με δυνατή και επιβλητική φωνή, με χειρονομίες αλλά όχι υπερβολικές. Μετά το πέρας της διαλέξεως πολλές φορές φεύγαμε μαζί και βαδίζαμε από την Πλατεία Αγ. Γεωργίου Καρύκη μέχρι του Ζωναρά, όπου καθόμαστε για ένα ποτό και συζήτηση. Εκείνος συνέχιζε το βράδυ του με πολλές παρέες από τον Καλλιτεχνικό, Λογοτεχνικό και Δημοσιογραφικό χώρο, εγώ αποχωρούσα με το πρώτο ποτό.

»Ο Στ.Σ. μου άφησε την ανάμνηση ενός εκλεκτού από κάθε άποψη ανθρώπου, επιστήμονος, δασκάλου και κυρίως ανθρώπου με εντόνους βιωματικές Ελληνοχριστιανικές αρχές» (εικ. 27).³⁶

**ΕΡΓΟΓΡΑΦΙΑ – ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ
(ΙΑΤΡΙΚΑ, ΟΔΟΝΤΙΑΤΡΙΚΑ,
ΙΑΤΡΟΦΙΛΟΛΟΓΙΚΑ)**

1. Η αγυρτία εν τη Ιατρική. Κλινική 1928, σ. 323-325, 259-60, 323-325.
2. Μπάϋρον. Ιστορική Μελέτη. Αθήναι 1928 και επανέκδοση 1970.
3. Memorandum sur les mesures legislative a prendre pour la protection contre les dangers des rayons et de tadium, 1929. Υπόμνημα προς το Τμήμα Υγιεινής της Κοινωνίας των Εθνών.
4. Η επιμετάλλευσις του οργανισμού εν τη Οδοντιατρική. Μονογραφία. Αθήναι 1930.
5. Η καταπόνησις εν τη σωματική αγωγή. Ανακ. Α΄ Παν. Συν. Υγιεινής. Κλινική 1930.
6. Η σημασία της ακτινολογικής ερεύνης του οδοντογναθικού συστήματος. Οδοντ. Επιθ. 1931, σ. 24.
7. Για την υγεία μας. Αθήνα 1931. Διάλεξις-Μονογραφία.
8. Τα πνευμονικά σπήλαια διά των ακτίνων Χ ερευνώμενα. Κλινική 1931.
9. Η φυματίωσις. Ομιλία δημοσιευθείσα στο βιβλίο «Κοινωνικά Νοσήματα», 1932.
10. Συμβολή εις την μελέτη της γωνιώδους παραμορφώσεως της υπερώας. Οδοντ. Έρευνα 1933, σ. 174.
11. Ορθοδοντικά Μελετήματα. Αθήναι 1933 (συλλογή 5 μελετημάτων).
12. Η πλάγια κατατομή του προσώπου. Λαϊκόν Πανεπιστήμιον της Βραδυνής. Αθήναι 1933.
13. Αι υπεριώδεις ακτίνες εις την Ορθοδοντικήν. Ορθοδοντικά μελετήματα. Αθήναι 1933, σ. 29.
14. Αι κατά την Ορθοδοντικήν ενδείξεις της ακτινογραφίας. Ορθοδοντικά μελετήματα. Αθήναι 1933, σ.35.
15. Οι ακτίνες Χ εις την Καλλιτεχνίαν. Λαϊκό Πανεπιστήμιον Βραδυνής, 1933.
16. Οι ακτίνες Röntgen εν τη διαγνώσει της χρόνιας σκληροκοειδίτιδος. Κλινική 1933.
17. Contribution a l' etude de la malformation ogivale de la voute palatine. L'odontologie. Paris 1933, n.2, p.84.
18. Η Ορθοδοντική και αι σύγχρονοι αυτής κατευθύνσεις. Οδοντ. Επιθ. 1934, αρ.2.
19. Παράγοντες προσδιορίζοντες την μορφήν, την υφήν και την ζωτικότητα του οδόντος. Μετάφρ. εκ του Ed. Retterer. Οδ. Επιθ. 1934, σ. 169-175.
20. Σωματική αγωγή και τέχνη. Λαϊκό Πανεπιστήμιον Βραδυνής 1934.
21. Les rapports de la distance bizygomatique dans la morphologie faciale. L' odontologie. Paris 1934, n.6, p. 317.
22. Προσωπική ασυμμετρία και διπλοτομική. Λαϊκόν Πανεπιστήμιον της Βραδυνής. Αθήναι 1935.
23. Η ασυμμετρία του προσώπου ως φυσιολογική και παθολογική. Οδ. Επιθ. 1935, σ. 49, τ.ΙΒ΄.
24. Η προπαγάνδα διά την εκλαΐκευσιν της στοματοδοντικής υγιεινής. Πρακ. Παν. Οδ. Συνεδρίου. Αθήναι 1936, σ. 169-175

- και Οδοντ. Επιθ. 1936, σ. 264.
25. Η ρινογναθική ανεπάρκεια και τα επακόλουθα αυτής. Οδ. Επιθ. 1936, σ. 115 και Πρακ. Παν. Οδ.Συν. 1936, σ. 115.
 26. Τα εν τη ορθοδοντική ελατήρια και ο δυναμικός αυτών χαρακτηρισμός. Οδ.Επιθ. 1936, σ. 289.
 27. Συζήτησις επί της ανακοινώσεως Κονταρίνη. Πρακ. Παν. Συν. 1936, σ. 46.
 28. Συζήτησις επί της ανακοινώσεως Τάχου. Πρακ. Παν. Συν. 1936, σ. 93.
 29. Συζήτησις επί της ανακοινώσεως Θρουβάλα. Πρακ. Παν. Συν. 1936, σ. 121.
 30. Συζήτησις επί της ανακοινώσεως Παπαντωνόπουλου. Πρακ. Παν. Συν. 1936, σ. 92.
 31. Η μορφολογική Ανατομική και τα έργα τέχνης. Λαϊκό Πανεπιστήμιο Βραδυνής, 1936.
 32. Ο ήλιος και οι οδόντες. Λαϊκόν Πανεπιστήμιον της Βραδυνής. Αθήναι 1937.
 33. Αι εν τη μορφολογία του προσώπου σχέσεις της μεσοζυγωματικής διαμέτρου. Επιστημονικαί συμβολαί Εκατονταετηρίδος Παν. Αθηνών. Αθήναι 1937 και Οδοντ. Επιθ. 1939, σ. 145-152.
 34. Η μητέρα για το στόμα και για τα δόντια του παιδιού της. Οδοντ. Επιθ. 1939, σ. 73-77.
 35. Palazzi S. «Ortodonzia». Βιβλιοκρισία Οδοντ. Επιθ. σ. 119-120, 1939.
 36. Περίπτωσης προφατνισμού ιαθέντος. Οδ. Επιθ. 1939, σ. 25.
 37. Αι εν τη μορφολογία του προσώπου σχέσεις της μεσοζυγωματικής διαμέτρου. Στοματ. 1939, σ. 123-130.
 38. Αι παραλλαγαί των οδόντων υπό των Αρχαίων Ελλήνων Παρατηρούμεναι. Πρακτ. Ελλην. Ανθρωπ. Εταιρείας 1941 και Οδοντ. Έρ. 1943.
 39. Απάντησις Καθ. Στ. Σπεράντζα εις βιβλιοκρισίαν. Οδοντ. Έρ. 1944, σ. 206.
 40. Ορθοδοντική. Αθήναι. Α΄ Έκδ. 1944, Β΄ Έκδ. 1949.
 41. Η σημασία των κυνοδόντων εν τω ανθρώπινω οδοντικώ φραγμώ. Οδοντ. Έρ. 1946, σ.187.31
 42. Πανηγυρική Συνεδρία επί τη 20ετηρίδι από ιδρύσεως της Οδοντοστοματολογικής Εταιρείας. Οδοντ. Έρ. σ. 1042, 1946.
 43. Οι οδόντες εν τη εθνογραφία. Οδοντ. Έρ. 1947.
 44. Από της Λαβιδοδοντίας εις την Ψαλιδοδοντίαν. Οδοντ. Πρόοδος Α΄ 1947, σ. 13.
 45. Ενώ οι οδόντες διαπλάσσονται. Στοματολογία 1948.
 46. Η Διπλομμική. Ελλην. Δημιουργία 1948, σ. 310-313.
 47. Δύο περιπτώσεις Διαστάσεων των άνω μέσων τομέων (συν. Δ. Θρουβάλα). Οδοντ. Πρόοδος Γ΄, 1949, σ. 4.
 48. Χειρουργικαί επί των οδόντων Επεμβάσεις προς Ορθωτικούς σκοπούς. Οδοντ. Πρ. Γ΄, 1949, σ. 7.
 49. Η Γιατρική στο Εικοσιένα. Ελλην. Δημιουργία τ.27, 1949, σ.412-414.
 50. Τα μουσικά όργανα του λαού μας. Ελλην. Δημιουργία 1950, σ. 213-215.
 51. Το θεατρικό έργο του Προβελέγγιου. Ελλην. Δημιουργία τ. 180, 1951, σ.842-844.
 52. Ο Προβελέγγιος εισηγητής ποιητικού Διαγωνισμού. Ελλην. Δημιουργία 1951, σ. 842-844.
 53. Βιβλιοκρισία Αμυριώτου Μ. Ελλην. Δημιουργία 1951, σ. 198.
 54. Βιβλιοκρισία Πετριάδη Μιχ. Ελλην. Δημιουργία 1951, σ. 674-675.
 55. Το νανούρισμα. Ελλην. Δημιουργία τ.48, 1952, σ.209-212.
 56. Ο Ν. Παπαντωνόπουλος ως Πρόεδρος και Ιδρυτής της Οδοντοστοματολογικής Εταιρείας. Οδοντ. Έρευνα 1952.
 57. Ο ποιητής με τα αγνά ιδανικά. Ελλην. Δημιουργία τ.102, 1952, σ.551-552.

58. Βιβλιοκρισία Μ. Φάλαγγα-Γεωργίου. Ελλην. Δημιουργία 1952, σ.565.
59. Ο Αριστοφάνης και η εποχή του. Ελλην. Δημιουργία τ. 115, 1952, σ.605-607.
60. Βιβλιοκρισία Δ. Ζαδέ. Ελλην. Δημιουργία 1952, σ.626.
61. Βιβλιοκρισία Β. Κρασίτη. Ελλην. Δημιουργία 1952, σ.626.
62. Βιβλιοκρισία Αντ. Γαλανάκη-Βουρλέκη. Ελλην. Δημιουργία 1952, σ.245.
63. Ο Δημήτριος Μαυροφρύδης. Ο Μικρασιάτης γλωσσολόγος. Ελλην. Δημιουργία, σ. 283-284.
64. Ο θηλασμός των δακτύλων στα παιδιά. Στοματ.Χρον. 1953, σ. 5-9.
65. Ανάλεκτα Οδοντιατρικά. Αθήναι 1953, σσ. 1-31.
66. Η επιγραφή του ζωοποιού σταυρού. Ελλην. Δημιουργία Νο.124, 1953 σ. 431-433.
67. Ο Πίνδαρος και η επίδρασή του. Ελλην. Δημιουργία τ.120, 1953, σ.161-164.
68. Ο Παπαντωνίου στην Παιδική Λογοτεχνία. Ελλην. Δημιουργία τ.130, 1953, σ.52-54.
69. Βιβλιοκρισία Γ. Ρουμάνη. Ελλην. Δημιουργία 1953, σ.61.
70. Το θρησκευτικό θέατρο και η θυσία του Αβραάμ. Ελλην. Δημιουργία τ.131, 1953, σ.111-114.
71. Το γραφικό σύστημα του Βηλαρά. Ελλην. Δημιουργία τ. 141, 1953, σ.725-727.
72. Πρόσληψις φθορίου. Στοματολογία 1955.
73. Η κατά της τερηδόνας Προληπτική διά φθορίου αγωγή. Στομ. Χρονικά 1957.
74. Ο θηλασμός ως συντελεστής της μορφολογικής αναπτύξεως του προσώπου των βρεφών Στομ. Χρονικά 1958.
75. Στο δρόμο του στοχασμού. Δοκίμια. Αθήναι 1958.
76. Η ανθρωπολογία στα Ελληνικά Αγγεία. Διάλεξις. «Παρνασσός» 1959 και Ελληνική Δημιουργία 1959, σ. 347-350.
77. Η σημασία των κυνοδόντων εν τω ανθρωπίνω οδοντικό φραγμώ. Β' Δημ. Ελλ. Στ. Χρον. 1960, σ. 149-152.
78. Η Οσιομάρτυς Φιλοθέη. Ελλην. Δημιουργία 1960, σ. 109-112.
79. Οι Έλληνες Γιατροί Λογοτέχνες. Από την Άλωση της Πόλης ως στα σήμερα. Αθήναι. Εκδ. Πεχλιβανίδη 1961.
80. Η εν Ελλάδι Ιατρική κατά τον Αγώνα της Ανεξαρτησίας. Ιατρολογοτεχνική Στέγη 1969, σ. 22-23.
81. Βιολογία. Έκδοσις ΟΕΔΒ
82. Σωματολογία (Ανθρωπολογία). Έκδοσις ΟΕΔΒ.
83. Η Ιστορία της Ακροστιχίδος. Ελλην. Δημιουργία, σ. 581-584, 649-653.
84. Οι Αγάπες. Τα θρησκευτικά δείπνα των πρώτων Χριστιανών. Ελλην. Δημιουργία, σ.372-374.
85. Σωματική Αγωγή και Τέχνη. Ελλην. Δημιουργία τ.Β', σ. 75-78.
86. «Πάλι δικά μας...». Ελλην. Δημιουργία τ.Γ', σ. 884-886.
87. Μιχαήλ Αργυρόπουλος. Ελλην. Δημιουργία τ.Γ', σ. 1005-1006.
88. Το ποιητικό έργο του Γ. Δροσίνη. Ελλην. Δημιουργία τ.Δ', σ. 979-982.
89. Ο έλεγχος για τη γνησιότητα των καλλιτεχνικών πινάκων. Ελλην. Δημιουργία τ.ΣΤ', σ.101-104.
90. Όπως τον θυμάμαι «Α. Σημιριώτης». Ελλην. Δημιουργία τ.ΣΤ', σ. 101-104.
91. Για τον ευθυμογράφο ποιητή Α. Λασκαράτο. Ελλην. Δημιουργία τ.Ζ', σ. 272.
92. Βιογραφικά Ανάλεκτα «Byron». Ελλην. Δημιουργία τ.Ζ', σ. 635-636.
93. Ένας αντίπαλός του, Χριστόπουλος Γ. Σακελλαρίου. Ελλην. Δημιουργία τ.Θ', σ. 422-424.
94. Το παιδικό βιβλίο. Ελλην. Δημιουργία τ.Ι', σ. 185-187.
95. Ο ποιητής Εφταλιώτης. Ελλην. Δημιουργία

- για τ.Ι', σ. 655-657.
96. Ο Πίνδαρος και η επίδρασή του. Ελλην. Δημιουργία τ.ΙΑ', σ. 161-164.
 97. Σκόρπιες σημειώσεις για τον Γρυπάρη. Ελλην. Δημιουργία τ.ΙΑ', σ. 301-302.
 98. Η επιγραφή του ζωοποιού Σταυρού. Ελλην. Δημιουργία τ.ΙΑ', σ. 431-433, 512.
 99. Η γιορτή των λουλουδιών. Ελλην. Δημιουργία τ.ΙΔ', σ. 555-557.
 100. Ο Θεόφιλος Καΐρης διδάσκαλος στην Ανατολή. Ελλην. Δημιουργία τ.ΙΑ', σ. 715-718.
 101. Ο Κάλβος και οι γυναίκες. Ελλην. Δημιουργία τ.ΙΓ', σ. 406-407.
 102. Σημειώσεις για τον Άθω. Ελλην. Δημιουργία τ.ΙΓ', σ. 558-560.
 103. Σκόρπιες πενιές για τον Καλοσγούρο. Ελλην. Δημιουργία τ.ΙΓ', σ. 594-596.
 104. Πώς εγνώρισα τον Αλεξ. Πάλλη. Ελλην. Δημιουργία τ.Β', σ. 715-718.
- 1947 (Ανέκδοτον);
 - Φεγγαριού Λουλούδι (Μουσική Θ. Καρυωτάκη) 1952.
 - Στ' Αη-Γιώργη το πανηγύρι (Μουσική Γ. Σκλάβου) 1959.
 - Άσμα Ασμάτων (Μουσική Θ. Καρυωτάκη).
 - Ελεγείον (Μουσική Μαύρου) 1955.
 - Το Ελληνικόν Εκστρατευτικό Σώμα Κορέας (Μουσική Μαύρου) Αθήνα 1952.
 - Ύμνος της Εστίας Ν. Σμύρνης (Μουσική Λ. Ζώρα) Αθήνα 1959.
 - Ύμνος των Τρικάλων (Μουσική Μαύρου)
 - Αναγνωστικά Δημοτικού.
 - Νεοελληνικά Αναγνώσματα Α'-Β' Γυμνασίου.
 - Σωματολογία του ανθρώπου (17 εκδόσεις).
 - Στοιχεία γενικής βιολογίας (14 εκδόσεις).

Στο έργο του Στ.Σ. πρέπει να συνυπολογισθούν, αν και δεν έχουν καταγραφεί, ίσως, εκατοντάδες διαλέξεις, ομιλίες και συνεντεύξεις που έδωσε κατά τη διάρκεια της ζωής του σε χριστιανικούς συλλόγους, οργανώσεις, σωματεία, εκπαιδευτικούς φορείς, στην τότε Ε.Ι.Ρ., αλλά και καταχωρίσεις του σε περιοδικά και εφημερίδες μεγαλύτερης ή μικρότερης εμβέλειας. Πιστεύουμε ότι όλο αυτό το έργο είναι πάρα πολύ δύσκολο, αν όχι αδύνατο, να καταγραφεί, εκτός εάν υπάρχει και ανευρεθεί κάποια καταγραφή από τον ίδιο ή από τη σύζυγό του Δίκη Στ. Σπεράντζα (†).

Μεγάλο μέρος της λογοτεχνικής παραγωγής του Στ.Σ. παραμένει ανέκδοτο και ανεκμετάλλευτο. Πιστεύουμε ότι ευρίσκεται στο Αρχείο του κατατεθειμένο στην Εστία Νέας Σμύρνης (το τελευταίο αυτό διερευνητέον). Από τη δική μας διερεύνηση των προσβάσιμων πηγών και κυρίως των εφημερίδων της εποχής βρήκαμε και καταγράψαμε δεκάδες ομιλίες ή διαλέξεις του Στ.Σ. οι οποίες έγιναν ενώπιον διαφόρων ακροατηρίων και παραμένουν ανέκ-

ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΑ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ - ΠΟΙΗΤΙΚΕΣ ΣΥΛΛΟΓΕΣ

- Ιάδες Αύραι, Σμύρνη 1901
- Συμφωνίες, Σμύρνη 1905
- Ψηφιδωτά, Αθήνα 1920
- Όταν φεύγουν οι ώρες, Αθήνα 1922
- Γαλάζιες Ρίμες, Αθήνα 1947
- Ορφικός λόγος, Αθήνα 1952
- Λάλον Ύδωρ, Αθήνα 1959
- Άσμα Ασμάτων, Σολομώντος (Ορατόριο) Ανέκδοτον;

ΘΕΑΤΡΙΚΑ ΚΕΙΜΕΝΑ ΜΕΛΟΔΡΑΜΑΤΩΝ

- Μαύρη πεταλούδα (Μουσική Α. Λαυράγκα) 1929.
- Κασσιανή (Μουσική Γ. Σκλάβου) 1930.
- Κρίνο σε ακρογιαλί (Μουσική Γ. Σκλάβου) 1937.
- Αμφιτρύων (Μουσική Γ. Σκλάβου) 1942 (Ανέκδοτον);
- Πίνδος (Μονόπρακτο Μουσικό Δράμα)

δοτες. Ενδεικτικά αναφέρουμε:

1. Στέλιος Σεφεριάδης («Παρνασσός»).
2. Μένος Φιλήντας Ποιητής – Γλωσσολόγος («Παρνασσός»).
3. Τα Καρναβάλια (Διακείδιος Σχολή Πατρών).
4. Τα πρώτα Αθηναϊκά θέατρα («Παρνασσός»).
5. Τα συμβολικά φυτά και το δέντρο των Χριστουγέννων (Αρχαιολογική Εταιρεία Αθηνών) δημοσιεύτηκε αργότερα στον «Παρνασσό».
6. Σπύρος Βασιλειάδης (Εστία Ν. Σμύρνης).
7. Γεώργιος Βιζυηνός (Εστία Ν. Σμύρνης).
8. Η ανθρωπολογία στα Ελληνικά αγγεία, που αργότερα δημοσιεύτηκε στον Παρνασσό το 1959.
9. Λάμπρος Πορφύρας («Παρνασσός»).
10. Μπάμπης Άννινος («Παρνασσός»).

11. Ο καλλωπισμός της Ελληνίδος στην αρχαία και στην βυζαντινή εποχή (Λύκειον Ελληνίδων).

12. Η αισθητική του τοπίου («Παρνασσός»).

Ακόμα κατ' επανάληψη μίλησε από το ραδιόφωνο για διάφορα θέματα, όπως: Η μουσική στη ζωή, Ο πνευματικός Ελληνισμός της Ανατολής, Η επιγραφή του Ζωοποιού Σταυρού, Ο Ηρώδης και η αρρώστια του, Η Κασσιανή, Επιστήμη και τέχνη-αρρώστια του Ερρίκου Χάινε, Άγιοι Ανάργυροι, Ο θόρυβος είναι ολέθριος, Οι ανωμαλίες του σώματος και οι εγκληματίες, Η δρακοντοκτονία του Αγίου Γεωργίου, Το χρονικό της Μ. Τρίτης, Ζωοδόχος Πηγή, Η ώρα της σταυρώσεως του Χριστού, Οι ατέλειες των αισθήσεων στους καλλιτέχνες, Οι κήποι στην εποχή του Ομήρου, κ.ά. Δυστυχώς και εδώ οι περισσότερες ομιλίες παραμένουν ανέκδοτες.^{2,4,13,14,16,19,29,31-33}

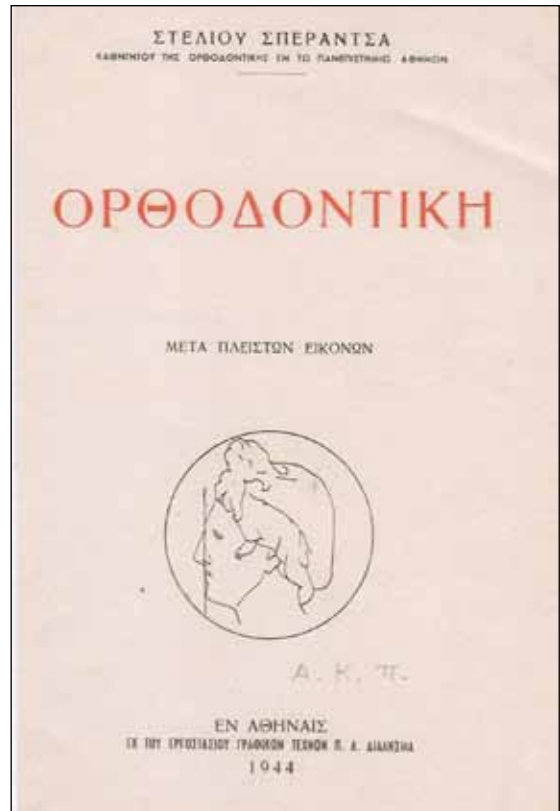
Εικόνα 8. Συλλογή μελετών με θέματα ορθοδοντικά διά των οποίων υποστηρίχθηκε ιδιαίτερως η υποψηφιότης του για κατάληψη της έδρας της Ορθοδοντικής.

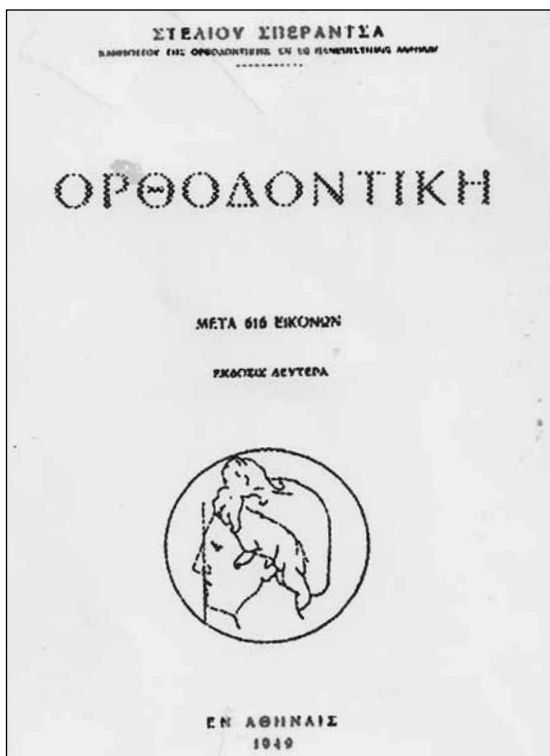
Εικόνα 9. Εργασία πρωτότυπη και «προχωρημένη» για τα ελληνικά δεδομένα. Αναφέρεται στην «επιμετάλλωση» (ενασβεστίωση) των οστών και των οδόντων.

Εικόνα 10. Ο Σπεράντσας στο γραφείο του στο Οδοντιατρικό Σχολείο. Διακρίνονται οι βοηθοί Τάχος και Θρουβάλας.

Εικόνα 11. Το εξώφυλλο της αρχικής έκδοσης της Ορθοδοντικής (1944).

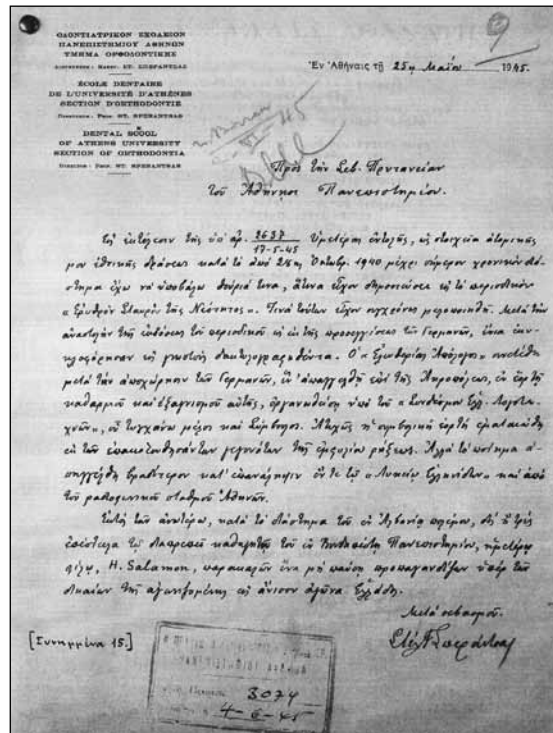
Εικόνα 12. Το εξώφυλλο της δεύτερης έκδοσης (1949).

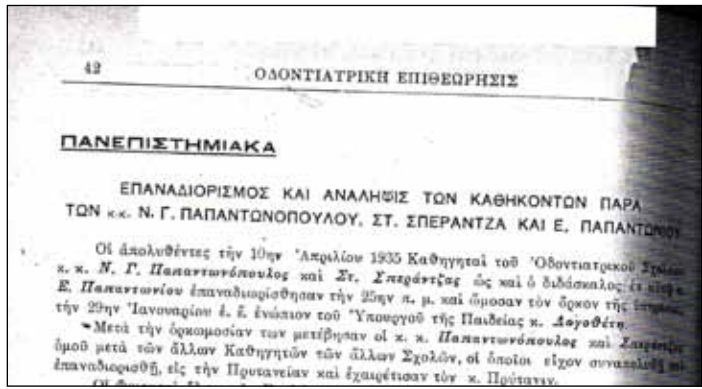
Εικόνα 13. Από το σύγγραμμά του Ορθοδοντική.

Εικόνα 14. Η αξιολόγηση του συγγράμματος Ορθοδοντική από την Ακαδημία Αθηνών. Εισηγητής ο «αυστηρός» και «δύσκολος» Ακαδημαϊκός Γ. Ιωακείμωγλου.

Εικόνα 16. Η αναφορά του Σπεράντζα προς τον Πρύτανη του Πανεπιστημίου Αθηνών σχετικά με τη δράση του στα χρόνια 1941-45.

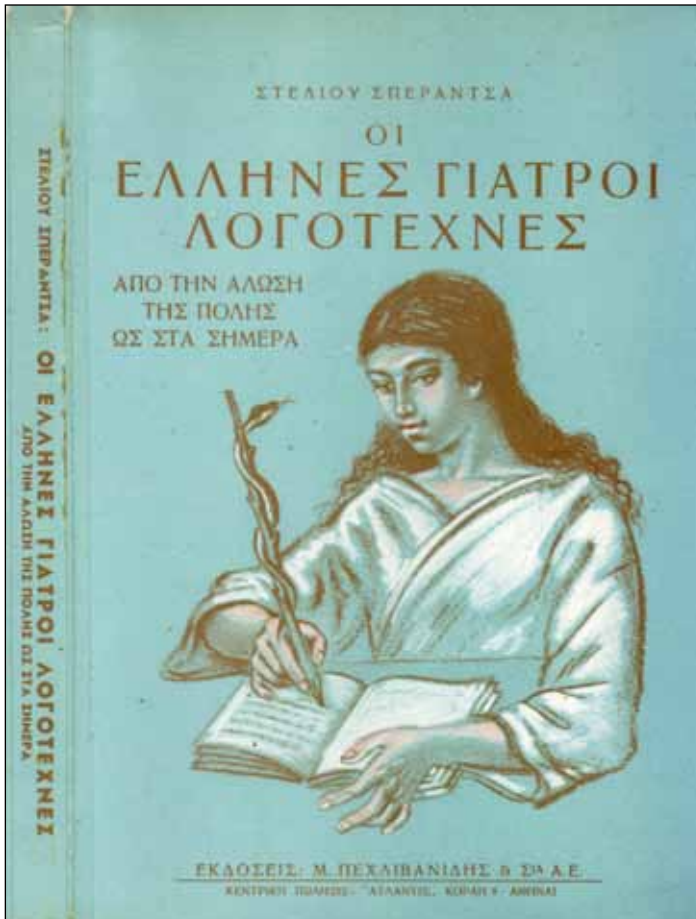
Εικόνα 15. Από τον επιστημονικό οδοντιατρικό Τύπο όπου γίνεται ευρεία αναφορά του επαναδιορισμού των Ν. Παπαντωνόπουλου, Στ. Σπεράντζα και Ευθ. Παπαντωνίου, οι οποίοι είχαν απολυθεί από τη Δικτατορία Γ. Κονδύλη.

Εικόνα 17. Από ομιλία του Σπεράντζα από του βήματος του αγαπημένου του «Παρνασσού». Διακρίνεται ομιλών ο Καθ. Ι. Αιλιανός. Καθήμενοι αριστερά διακρίνονται οι Καθ. Α. Βρότσος και Χ. Χαραλαμπίκης

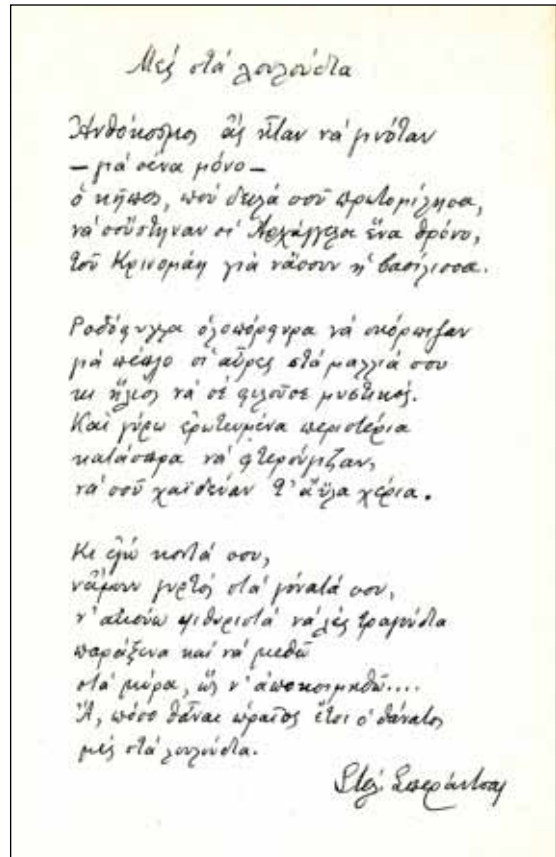
Εικόνα 18. Από εκδήλωση-βράβευση του Ελληνο-Αμερικανικού Οδοντιατρικού Συλλόγου. Διακρίνονται πρώτος εξ αριστερών ο Καθ. Ι. Αιλιανός, τρίτος ο Σπεράντζας και τέταρτος ο Καθ. Θ. Μαυρογορδάτος.

Εικόνα 19. Το εξώφυλλο της τελευταίας του συγγραφικής δουλειάς αναφερόμενη και αφιερωμένη στους Έλληνες «γιατρούς» λογοτέχνες. Από τις τότε εκδόσεις Πεχλιβανίδη.

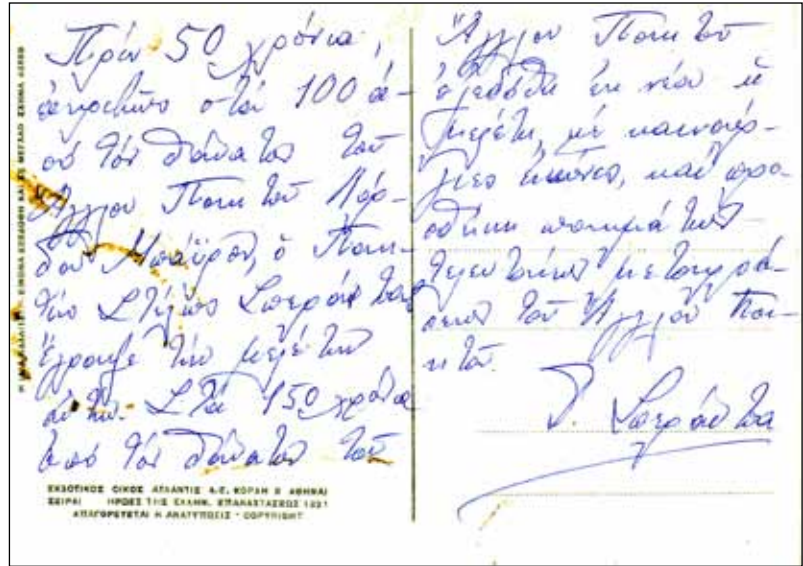
Εικόνα 20. Μία από τις πολλές παρουσιάσεις στον ιατρο-φιλολογικό Τύπο του τελευταίου βιβλίου του Σπεράντζα.

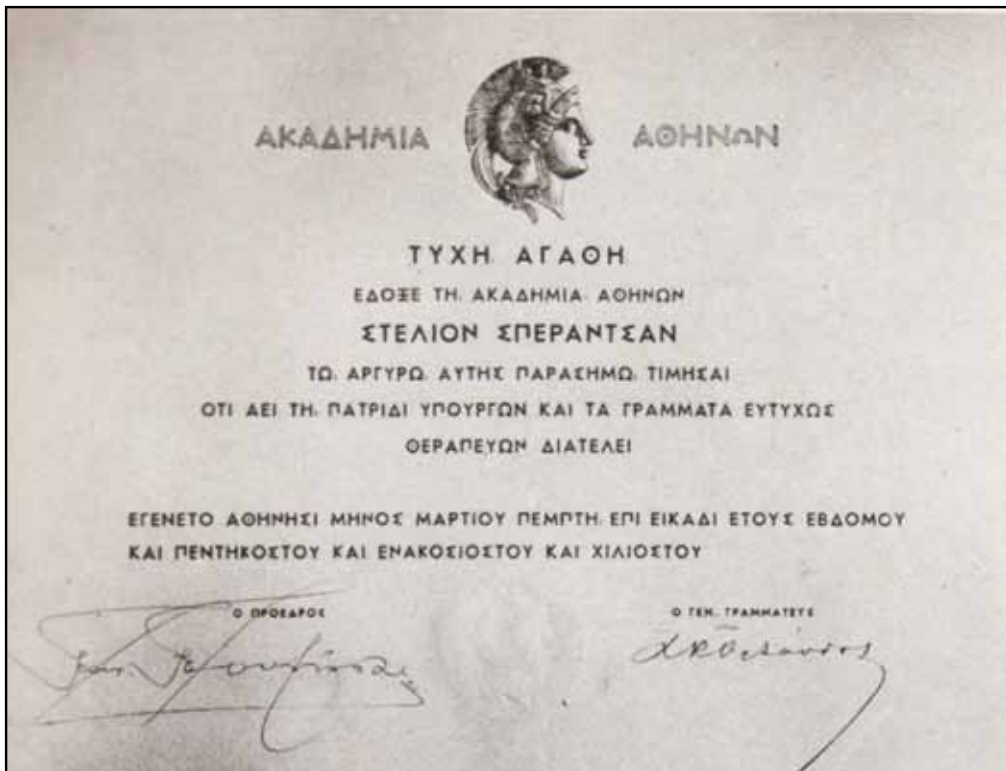
Εικόνα 21. Ιδιόγραφο ποίημα αναφερόμενο –πού αλλού– στα λουλούδια και αφιερωμένο –πού αλλού– στα αγαπημένα του παιδιά.

Εικόνα 22. Φωτογραφία από πορτρέτο του Λόρδου Βύρωνα που υπάρχει στο βιβλίο του Στ.Σ.

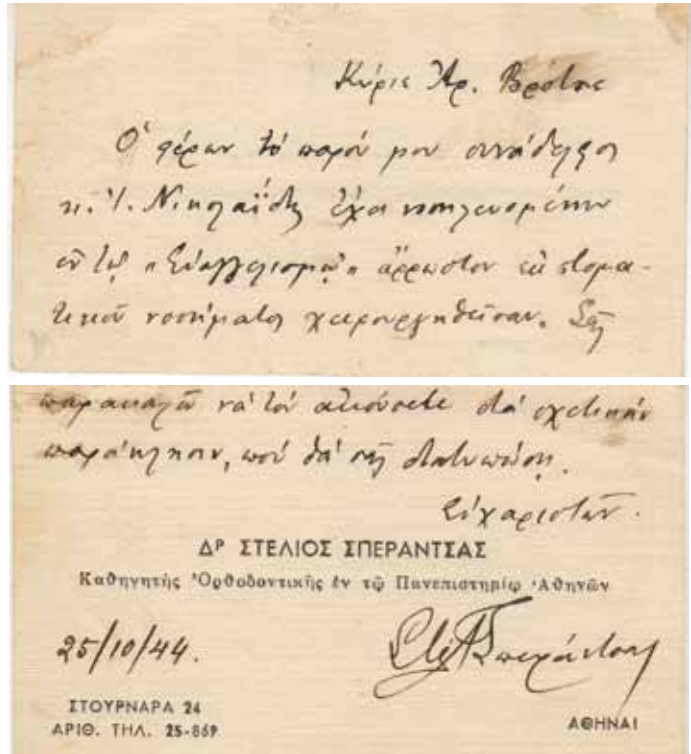
Εικόνα 23. Το εξώφυλλο του βιβλίου του για τον Λόρδο Μπαϊρόν (αριστερά) και κάτω ιδίογραφο αφιέρωση της συζύγου του Σπ. Δίκης (Ευρυδίκης) προς τον γράφο-ντα. Περίπου το 1977.

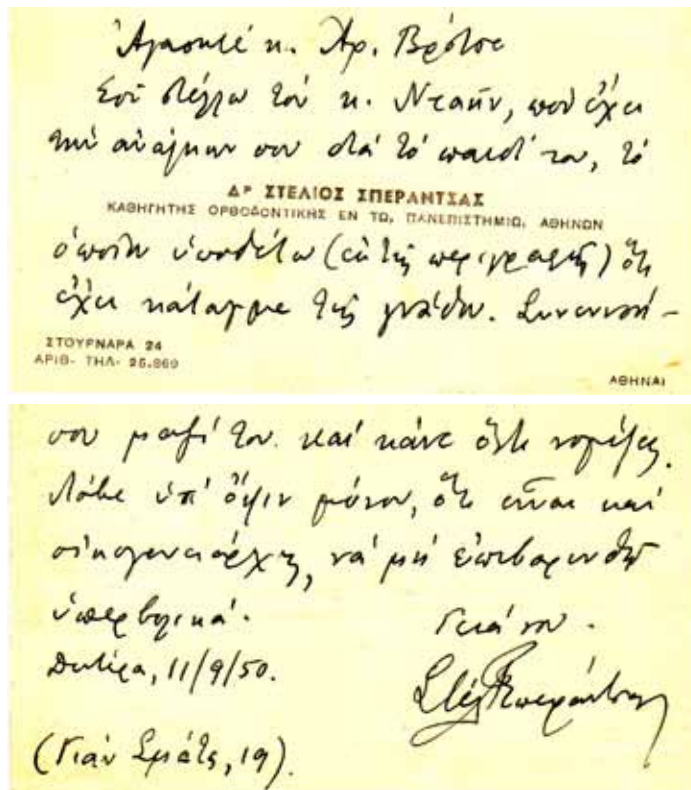
Εικόνα 24. Το δίπλωμα της Ακαδημίας Αθηνών όταν τιμήθηκε για το συνολικό του έργο με το Αργυρούν Βραβείο (παράσημο). Αθήνα 1957.

Εικόνα 25. Η κλασική φωτογραφία του (πορτρέτο) η οποία υπάρχει και στο Αρχείο του Πανεπιστημίου Αθηνών.

Εικόνα 26. Προτομή του Στ.Σ προτάσεις και δαπάναις της Ενώσεως Σμυρναίων Αττικής (Αθηνών).

Εικόνα 27. Ανταλλαγή επιστολικών δελταρίων (μπιλιέτων) μεταξύ Καθ. Στ. Σπεράντζα και Δρος Αρ. Βρότσου από την οποία αποδεικνύεται η επαγγελματική περί την Ορθοδοντική ενασχόληση του Στ.Σ.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ

1. Ραΐση Ν. Στέλιος Σπεράντσας, 1962.
2. Πουρναρόπουλος Γ.Κ. Εκείνοι που φεύγουν. Στ.Σπερ. Ακ. Ιατρ. 1962, 330. Ελληνικά Στομ. Χρον. 1962. Στέλιος Σπεράντσας (Νεκρολογία).
3. Σολομωνίδης Χρ. Στ. Σπεράντσας. Δελτίον Ελλ. Ιατρών 1962, σ. 33. Μουρίκης Κ. Έλληνες Γιατροί Λογοτέχνες. Δελτίον Ελλήνων Ιατρών 1962, σ. 73.
4. Εφημ. Ελευθερία 7/6/1962. Απέθανε εχθές ο ποιητής Σπεράντσας.
5. Εφημ. Μακεδονία 7/6/1962. Απεβίωσεν ο ποιητής Σπεράντσας.
6. Εκείνοι που φεύγουν. Μικρασιατικά Χρον. 1963, 506-7.
7. Βρότσος Ι. Στ. Σπεράντσας. Παρασός ΙΘ΄, 1977, σ. 585.
8. Δημητριάδης Αιμ. Ιστορία της Ελληνικής Οδοντιατρικής. Αθήνα 1989.
9. Βλαδίμηρος Λ., Ριζόπουλος Α. Ιατρική και Διαφήμιση στην Ελλάδα. Εκδ. Επτάλοφος 1992.
10. Μήτσης Φ. Αναδρομές και μνήμες. Αθήνα 1993, σ. 345.
11. Παπαδάκης Π. Στ. Σπεράντσας. Ελλην. Ακτινολ. 1998, 86-87.
12. Βλαδίμηρος Λ. Η Ιστορία της Ελληνικής Ιατρικής στη Σύμρνη. Εκδ. Ενώσεως Σμυρναίων. Αθήνα 2008, σ. 293-294.
13. Ζώρας Γ., Δημάκη Μ. Λόγιοι Ιατροί Καθηγηταί του Πανεπιστημίου Αθηνών. Τιμ. Τόμος Καθ. Δ. Ανδριτσάκη. Αθήνα 2008, σ. 217.
14. Ζώρας Γ., Δημάκη Μ. Στ. Σπεράντσας. Τρεις επέτειοι. Τιμ. Τόμος Καθ. Ζ. Μαντζαβίνου. Αθήνα 2008.
15. Χαραλαμπάκης Χ. Μνήμες. Αθήνα 1997.
16. Αντωνοπούλου-Λούκου Λ. Στέλιος Σπεράντσας: ο άνθρωπος και στοχαστής. Ο ποιητής. Αθήνα 1973.
17. Χατζιώτης Κ. Βιβλιοπωλείο και Εκδοτικοί οίκοι της Αθήνας. Τόμ. Α-Β. Αθήνα 2001.
18. Σωτηριάδου Μ. Στέλιος Σπεράντσας: Ο τραγουδιστής των παιδιών. Βιβλιοφιλία τεύχ.114, 2006 σ. 22.
19. Λεξικό Νεοελληνικής Λογοτεχνίας. Εκδ. Πατάκης 2007.
20. Η Ακαδημία Αθηνών δια την «Ορθοδοντικήν» του Καθ. Στ. Σπεράντζα. Οδ. Ερ. σ. σ. 644, 1946.
21. Ανεστίδης Αδ. Στέλιος Σπεράντσας. Το πρόβλημα της βιβλιογραφικής ενημερότητας. Αθήνα 1969.
22. Βιβλιογράμματα. Περιοδικόν της Βιβλιογραφικής Εταιρείας της Ελλάδος. Αθήνα 1972, σ. 67-71.
23. Δωδεκανησιακό Ημερολ. 1932, 114-115. Σπεράντσας Στέλιος. Μικρασιατικά Χρονικά. Τόμ. 1938-κ.ά.
24. Χαλκούση Ε. Ραδιοσυνέντευξη με τον Στ. Σπεράντζα. Αθήνα, ΕΙΡ, 1954.
25. Bulletin Analytique de Bibliographie Hellenic. Athens 1960, 61, 62 Vol. xxx-xxx1.
26. Φουσάρας Γ. Βιβλιογραφία των Ελληνικών Βιβλιογραφιών 1791-1947. Εκδ. της Εστίας, 1961.
27. Καραμπερόπουλος Δ. Ιστορία της Ιατρικής. Ελληνική Βιβλιογραφία 1750-2000. Αθήνα 2009.
28. Χατζιώτης Κ. Εκδοτικός οίκος - Βιβλιοπωλείο Γεωργίου Βασιλείου 1913. Αθήνα 2013.
29. Ζώρας Γερ.Γ. Η Εθνική Εταιρεία των Ελλήνων Λογοτεχνών. Αθήνα 2016.
30. Βλαδίμηρος Λάζαρος. Α΄ Συνέδριον Ιστορίας της Ελληνικής Ιατρικής. Αθήνα 2016.
31. Τροπαιάκης Α., Γιάκου Δ. Τα αγαπημένα μου διηγήματα. Τόμ.Ε. σ. 269-272..
32. Περιοδικό Βιβλιοφιλία. Εκδ. Κ. Σπανός.
33. Ανθολόγιο για τα παιδιά του Δημοτικού. Τόμοι Α-Β. ΟΕΔΒ. Αθήνα 2016. Επανεκδοση Οργανισμός Λαμπράκη ΑΕ. σ. Β΄ 167, Α΄ 72.
34. Αναγνωστικό Β΄ Δημοτικού. Εκδ. ΟΕΔΒ σ. 69, 121, 189. 1976.
35. Γιάκος Δημ. Ιστορία της Ελληνικής παιδικής λογοτεχνίας των ΙΘ΄ και του Κ΄ αιώνα. Αθήνα 2008, εκδ. ια΄. Εκδ. Α. Παπαδήμα.
36. Βρότσος Αρ. Ανέκδοτες απομνημονευματικές σημειώσεις. Υπό έκδοση.

<p>ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ 13-14 Παρασκευή 13/9/2019 09.30-17.00 Σάββατο 14/9/2019 09.00-16.00 ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ: 150 € <i>Αίθουσα Διαλέξεων ΕΟΕ</i></p>	<p>ΕΜΦΥΤΕΥΜΑΤΟΛΟΓΙΑ Σχέδιο θεραπείας στην Εμφυτευματολογία από τη σκοπιά του χειρουργού ΣΥΝΤΟΝΙΣΤΗΣ: Γ. Βήλιος ΔΙΔΑΣΚΟΝΤΕΣ: Χ. Αποστολίδης, Γ. Βήλιος</p>
<p>ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ 20-21 Παρασκευή 20/9/2019 09.15-17.00 Σάββατο 21/9/2019 09.00-17.00 ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ: 150 € <i>Αίθουσα Διαλέξεων ΕΟΕ</i></p>	<p>ΠΕΡΙΟΔΟΝΤΟΛΟΓΙΑ Επεκτείνοντας τα όριά μου στη χειρουργική του περιοδοντίου και στη διαχείριση περιο-προσθετικών περιστατικών ΣΥΝΤΟΝΙΣΤΗΣ: Α. Λαγού, Σ. Σιθβέστρος ΔΙΔΑΣΚΟΝΤΕΣ: Γ. Κουβελιώτης, Α. Λαγού, Ν. Μάρκου, Κ. Σαββά, Σ. Σιθβέστρος</p>
<p>ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ 27-28 Παρασκευή 27/9/2019 09.30-17.00 Σάββατο 28/9/2019 09.00-16.00 ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ: 150 € <i>Αίθουσα Διαλέξεων ΕΟΕ</i></p>	<p>ΕΝΔΟΔΟΝΤΟΛΟΓΙΑ Ενδοδοντική θεραπεία από τη διάγνωση στην έμφραξη: θεωρία και πράξη ΣΥΝΤΟΝΙΣΤΗΣ: Κ. Νιαμοντιός, Α. Λαμπρόπουλος, Σ. Στεφόπουλος ΔΙΔΑΣΚΟΝΤΕΣ: Μ. Αηθιάφης, Ν. Κερεζούδης, Ε. Κοντακιώτης, Σ. Μάγκος, Α. Λαμπρόπουλος, Σ. Στεφόπουλος, Γ. Τζανετάκης, Δ. Τόλλιας, Δ. Τσάτσας</p>
<p>ΟΚΤΩΒΡΙΟΣ 5 Σάββατο 5/10/2019 09.00-17.00 ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ: 150 € <i>Αίθουσα Διαλέξεων ΕΟΕ</i></p>	<p>ΕΜΦΥΤΕΥΜΑΤΟΛΟΓΙΑ Προσθετική αποκατάσταση εμφυτευμάτων. Βασικές αρχές και εφαρμογές ΣΥΝΤΟΝΙΣΤΗΣ: Σ. Κούρτης, ΔΙΔΑΣΚΟΝΤΕΣ: Η. Γούσιος, Σ. Κούρτης, Π. Ραβάνης, Χ. Παπαβασιλείου</p>
<p>ΝΟΕΜΒΡΙΟΣ 1-2 Παρασκευή 1/11/2019 09.30-16.00 Σάββατο 2/11/2019 09.00-16.00 ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ: 150 € <i>Αίθουσα Διαλέξεων ΕΟΕ</i></p>	<p>ΕΝΔΟΔΟΝΤΟΛΟΓΙΑ Η διαχείριση ενδοδοντικών περιστατικών αυξημένης δυσκολίας ΣΥΝΤΟΝΙΣΤΗΣ: Ε. Κοντακιώτης, Α. Λαμπρόπουλος, Γ. Τζανετάκης ΔΙΔΑΣΚΟΝΤΕΣ: Α. Αγραφιώτη, Ν. Δεληβάνη, Ε. Διαμαντή, Β. Κακαβέτσος, Ε. Κοντακιώτης, Α. Λαμπρόπουλος, Σ. Μάγκος, Ε. Μέλιου, Κ. Νιαμοντιός, Κλ. Παπαδούλη, Γ. Τζανετάκης</p>
<p>ΝΟΕΜΒΡΙΟΣ 9 Σάββατο 9/11/2019 09.00-16.00 ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ: 150 € <i>Αίθουσα Διαλέξεων ΕΟΕ</i></p>	<p>ΕΝΔΟΔΟΝΤΟΛΟΓΙΑ Πρακτική άσκηση στην Ενδοδοντία ΣΥΝΤΟΝΙΣΤΗΣ: Δ. Τσάτσας, Α. Χαρίσης ΔΙΔΑΣΚΟΝΤΕΣ: Α. Λαμπρόπουλος, Δ. Τσάτσας, Α. Χαρίσης</p>
<p>ΝΟΕΜΒΡΙΟΣ 22-23 Παρασκευή 22/11/2019 12.00-17.30 Σάββατο 23/11/2019 09.00-17.30 ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ: 150 € <i>Αίθουσα Διαλέξεων ΕΟΕ</i></p>	<p>ΕΠΑΝΟΡΘΩΤΙΚΗ ΟΔΟΝΤΙΑΤΡΙΚΗ Ακίνητη Προσθετική. Από τις βασικές αρχές στα πλέον σύγχρονα δεδομένα ΣΥΝΤΟΝΙΣΤΗΣ: Θ. Τράκας ΔΙΔΑΣΚΟΝΤΕΣ: Κ. Μέλιου, Δ. Μυλωνάς, Κ. Σέργης, Δ. Σταυρόπουλος, Θ. Τράκας</p>
<p>ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ 6-7 Παρασκευή 6/12/2019 13.00-18.30 Σάββατο 7/12/2019 09.00-14.00 ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ: 150 € <i>Αίθουσα Διαλέξεων ΕΟΕ</i></p>	<p>ΕΠΑΝΟΡΘΩΤΙΚΗ ΟΔΟΝΤΙΑΤΡΙΚΗ Κεραμικές όψεις. Σχεδιασμός, Κλινική και Εργαστηριακή εφαρμογή ΣΥΝΤΟΝΙΣΤΗΣ: Π. Ανδριτσάκης ΔΙΔΑΣΚΟΝΤΕΣ: Π. Ανδριτσάκης, Α. Γκρούς, Στ. Γκρούς, Στ. Τζαμουράνης, Θ. Τράκας</p>

<https://facebook.com/proodoseoe>

<https://facebook.com/odontproodos>

www.proodoseoe.gr